

SPALATUMQUE DEDIT ORTUM

IZDANJA FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U SPLITU
EDITIONES FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS SPALATENSIS

IZDAVAČ / PUBLISHER

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu – Odsjek za povijest
Faculty of Humanities and Social Sciences,
University of Split – Department of History

Rasprave i prinosi – Studia et contributiones, sv. / vol. 6

ZA IZDAVAČA / FOR THE PUBLISHER

Prof. dr. sc. Aleksandar Jakir, dekan

UREDNICI / EDITORS-IN-CHIEF

Dr. sc. Ivan Basić

Dr. sc. Marko Rimac

SPALATUMQUE DEDIT ORTUM

*Zbornik povodom desete godišnjice
Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu*

*Collected papers on the occasion of the 10th anniversary
of the Department of History, Faculty of Humanities
and Social Sciences in Split*

UREDILI / EDITORS

Ivan Basić
Marko Rimac

Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest
Split, 2014.

ODOBRILo FAKULTETSKO VIJEĆE FILOZOFSKOG FAKULTETA U SPLITU
NA SVOJOJ SJEDNICI ODRŽANOJ 4. TRAVNJA 2014.

LEKTURA / LANGUAGE SUPERVISION

Anđela Milinović-Hrga (Odsjek za učiteljski studij, Filozofski fakultet u Splitu)

PRIJEVOD / TRANSLATION

Dorotea Arlov (B. Kuntić-Makvić, M. Rimac); Nevenko Bartulin (T. Andrić, N. Anušić, I. Basić, N. Budak, N. Cambi, M. Domazet, J. Jeličić-Radonić, V. Kapitanović, D. Markovina, I. Matijević, M. Matijević-Sokol, D. Roksandić, I. Vilogorac-Brčić), Siniša Ninčević (S. Ćosić), autor (A. Jakir, S. Kovačić, E. Miloš, T. Vedriš); prof. dr. sc. Slavko Kovačić (latinski tekst)

UDK / UDC

Dr. sc. Ivanka Kuić (Sveučilišna knjižnica, Split)

GRAFIČKA OBRADA / LAYOUT

ACME Split

RECENZENTI ZBORNIKA / REVIEWERS OF THE BOOK

Prof. dr. sc. Božena Vranješ-Šoljan

Izv. prof. dr. sc. Hrvoje Gračanin

SLIKA NA OVITKU

THOMAE ARCHIDIACONI

HISTORIA SALONITANORUM ATQUE SPALATINORUM PONTIFICUM.

Faksimilno izdanje izrađeno prema izvorniku iz Arhiva splitske prvostolnice (sign. KAS)
iz druge polovice XIII. stoljeća, Split 2003., fol LV v.

Zbornik financiran uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske,
Općine Lovreć i Čistoće d. o. o., Split

ISBN 978-953-7395-62-9

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu

Sveučilišne knjižnice u Splitu pod brojem 1234567890

TISAK / PRINTER

Dalmacija papir – Split

NAKLADA / ISSUED

500

Sadržaj

Riječ urednikâ9

Prvi dio – PARS PRIMA

Deset godina poslije – O počecima i djelovanju Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu

POST DECEM ANNOS – INITIA ET ACTIVITAS STUDII SECTIONISQUE HISTORIAE IN FACULTATE PHILOSOPHIAE UNIVERSITATIS SPALATENSIS

- Nikša STANČIĆ: *O počecima studija povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu* 13
On the beginnings of the Study of History at the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Split
- Tomislav RAUKAR: *Dva grada, srednjovjekovni i suvremeni Split*17
Two cities, medieval and modern Split
- Marko TROGRLIĆ - Josip VRANDEČIĆ: *Studij povijesti na Filozofskom fakultetu u Splitu: od samostalnog splitskog studija povijesti do jednog među studijima povijesti u Europskoj Uniji*25
Study of History at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Split: From the independent Study of History to one of the Studies of History in the European Union
- Petar SELEM: *Radna soba s pogledom na luku, predavaonica s pogledom na Marjan*.... 49
The Office with a view of the port, the lecture hall with a view of Marjan hill
- Bruna KUNTIĆ-MAKVIĆ: *Stara povijest na studiju povijesti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu*51
Ancient history at the Department of History at the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split
- Loranda MILETIĆ: *O suradnji Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu i Agencije za odgoj i obrazovanje*73
On the cooperation between the Department of History of the Faculty of Humanities and Social Sciences in Split and the Croatian Education and Teacher Training Agency
- Mate BOŽIĆ: *Udruga studenata povijesti "Toma Arhiđakon"*77
Students of History Association "Thomas the Archdeacon"
- Mario ŠIMUNDIĆ: *Kako sam odrâstao na Filozofskom fakultetu u Splitu i kako je odrâstao moj Odsjek za povijest... Nešto sjećanja na nedavne studentske dane*85
My growing-up at the Faculty of Humanities and Social Sciences of Split and the development of the Department of History – few reminiscences of recent student days

Drugi dio – PARS SECUNDA

Rasprave i prilozi profesora, suradnika, prijatelja

STUDIA ET CONTRIBUTIONES IN HAC SECTIONE HISTORIAE DOCENTIUM NECNON ALIQUORUM EXTERNORUM HISTORIAE CULTORUM

- Jasna JELIČIĆ RADONIĆ: *Nekoliko pitanja iz povijesti otoka i grada Fara*.91
Some questions concerning the history of the island and town of Pharos
- Ivan MATIJEVIĆ: *Spominje li natpis CIL 3, 8738 konzularnog kornikularija ili beneficijarija?*109
Does the inscription CIL 3, 8738 mention a cornicularius consularis or beneficiarius?
- Inga VILOGORAC BRČIĆ: *Salonitanska sveta mjesta Velike Majke Kibebe*119
The holy sites of the Great Mother of the Gods Cybele in Salona
- Nenad CAMBI: *Prisca u frizu Dioklecijanova mauzoleja i Valeria na tzv. Malom slavoluku u Galerijevoj palači u Solunu*.135
Prisca in the frieze of Diocletian's mausoleum and Valeria on the so-called small triumphal arch in the palace of Galerius in Thessalonica
- Ivan BASIĆ: *Dalmatinski biskupi na crkvenom saboru u Hijereji 754. godine*149
Dalmatian bishops at the church synod in Hieria in 754
- Trpimir VEDRIŠ: *Nekoliko opažanja o začetcima štovanja sv. Krševana u Dalmaciji u ranome srednjem vijeku*197
Some observations on the beginning of the Cult of St Chrysogonus in Dalmatia in the Early Middle Ages
- Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL: *O nekim stilskim, jezičnim i strukturnim osobitostima Salonitanske povijesti Tome Arhiđakona Splitskog*223
On some stylistic, linguistic and structural characteristics of Historia Salonitana by Thomas Archdeacon of Split
- Tonija ANDRIĆ: *Oprema stambenih i radnih prostora splitskih obrtnika u kasnom srednjem vijeku*.239
The furnishings of residential and working spaces of the artisans of Split in the late Middle Ages
- Neven BUDAK: *Putovanje Ivana VIII. Paleologa i patrijarha Josipa II. duž istočne jadranske obale*.273
The travels of John VIII Palaeologus and Patriarch Joseph II along the eastern Adriatic coast
- Stjepan ĆOSIĆ: *Španjolski grbovi u grbovniku Korjenić-Neorića iz 1595.*283
Spanish Coats of Arms in the 1595 Korjenić-Neorić Armorial
- Vicko KAPITANOVIĆ: *Društveni i religiozni život katolika na području današnje Hrvatske i Bosne i Hercegovine na prijelazu iz XVI. u XVII. stoljeće*.309
The social and religious life of Catholics in the area of present day Croatia and Bosnia-Herzegovina from the end of the 16th century to the beginning of the 17th century
- Marko RIMAC: *Ima li u Hrvatskoj Open field-a? Zemljišna razdioba u selu Vojnić 1705. godine*.333
Are there Open fields in Croatia? Land division in the village Vojnić in 1705
- Edi MILOŠ: *Mitovi i stvarnosti Francuske revolucije*389
Mythes et réalités de la Révolution française

Slavko KOVAČIĆ: <i>Svećenik i publicist don Eugen Marija Vusio – Blagorod Makaranin (1850.-1929.) i njegovi prijedlozi za poboljšanje društveno-ekonomskoga i državno-političkoga stanja u Dalmaciji i cijeloj Habsburškoj Monarhiji.</i>	403
<i>Der Priester und Publizist Don Eugen Marija Vusio – Blagorod Makaranin (1850-1929) und seine Vorschläge für eine Verbesserung der sozial-ökonomischen und politischen Zustände in Dalmatien und in der ganzen Habsburger Monarchie</i>	
Aleksandar JAKIR: <i>Dalmacija u procesima stvaranja moderne nacije u 19. i 20. stoljeću</i> . .	451
<i>Dalmatia in the processes of creation of modern nation in the 19th and 20th century</i>	
Nikola ANUŠIĆ: <i>Utjecaj pandemije španjolske gripe 1918. – 1919. na poslijeratnu demografsku obnovu u sjevernoj Hrvatskoj</i>	479
<i>The influence of the pandemic of Spanish flu of 1918-1919 on the post-war demographic recovery in northern Croatia</i>	
Drago ROKSANDIĆ: <i>Dr. Uroš Desnica 1918.–1921.: životopisne nedoumice na raskrižju epoha</i>	499
<i>Dr. Uroš Desnica 1918-1921: biographical dilemmas on the crossroads of an epoch</i>	
Mladenko DOMAZET: <i>Stari Grad na Hvaru u međuratnome razdoblju 1918.-1941. g.</i>	513
<i>Stari Grad on Hvar in the interwar period 1918-1941</i>	
Dragan MARKOVINA: <i>Mediteranske igre Split 1979.: Presudni korak u modernizaciji grada.</i>	535
<i>The Mediterranean Games in Split 1979: A crucial step toward the modernisation of the city</i>	
Emilio MARIN: <i>La lapide in memoria di Francesco Patrizi sulla chiesa romana di Sant’Onofrio</i>	555
<i>Spomen natpis u čast Franji Petrišu na rimskoj crkvi Sant’Onofrio</i>	
Nikša VAREZIĆ: <i>Tri izdanja Odsjeka za povijest</i>	
<i>Three editions of the Department of History</i>	
Vicko Kapitanović, <i>Povijesna vrela i pomoćne znanosti</i> , Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest, Split, 2012., 463 str.	565
Massimiliano Valente, <i>Diplomazia pontificia e Regno dei Serbi, Croati e Sloveni (1918 – 1929)</i> , Filozofski fakultet u Splitu, Odsjek za povijest, Split, 2012., 336 str. . . .	569
Josip Vrandečić, <i>Borba za Jadran u ranom novom vijeku: mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi</i> , Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest, Split, 2013., 295 str.	575

Prilozi

Prilog 1.: <i>Diplomski radovi obranjeni na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu od akad. god. 2008./2009. do akad. god. 2013./2014.</i>	581
Prilog 2.: <i>Izdanja Odsjeka za povijest</i>	585
Prilog 3.: <i>Shematski prikaz studija povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta</i> . . .	591
Recenzenti radova u Zborniku	592
Kazalo imena	593

Tonija Andrić

Oprema stambenih i radnih prostora splitskih obrtnika u kasnom srednjem vijeku

UDK: 334.712(497.5 Split) "653"
728.3:747(497.5 Split) "653"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 11. 07. 2013.

Prihvaćeno: 09. 10. 2013.

Tonija Andrić

Odsjek za povijest

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

tonija@ffst.hr

U ovom se radu, na temelju sačuvanih dokumenata splitskog notarijata s polovice 15. stoljeća, pokušava ocrtati izgled obrtničkih prostora u kasnosrednjovjekovnom Splitu. Pritom se posebice razmatraju vrste kuća u vlasništvu ili najmu splitskih zanatlija, njihov unutarnji i vanjski izgled te namjena i funkcionalnost, a potom se ocrtavaju i radni prostori splitskih obrtnika te analiziraju njihovi interijeri, posebice opremljenost alatom i obrtnim sirovinama.

Ključne riječi: Split, obrtnici, kasni srednji vijek, kuće, radionice, dućani

Uvod

Kultura stanovanja tema je o kojoj se do sada često pisalo u europskoj i svjetskoj historiografiji srednjeg vijeka,¹ iako istraživanja o stambenim zdanjima i privatnim prostorima u srednjovjekovnim dalmatinskim komuna-

¹ Vidi npr.: Morris Bishop, *The Middle Ages*, New York 1968., str. 108-141 i 208-235; Joseph i Frances Gies, *Life in a Medieval City*, New York 1969., str. 34-45; David Herlihy, *Medieval Households*, Massachusetts 1985., str. 131-156; Christopher Dyer, *Standards of Living in the Later Middle Ages. Social Change in England c. 1200-1520*, Cambridge 1989., str. 109-150 i 188-210; Fiona Swabey, *Medieval Gentlewoman: Life in a Gentry Household in the Later Middle Ages*, New York 1999., str. 9-29; C. M. Woolgar, *The Great Household in Late Medieval England*, Manchester 1999, str. 46-82, Paul B. Newman, *Daily Life in the Middle Ages*, Jefferson, North Carolina 2001., str. 37-92; Anthony Quiney, *Town Houses of Medieval Britain*, London 2003.; Patricia Fortini Brown, Not One But Many Separate Cities: Housing Diversity in Sixteenth Century Venice, u: *Home and Homelessness in the Medieval and Renaissance World*, ed. Nicholas Howe, Notre Dame, Indiana 2004., str. 13-56; Mary S. Hartman, *The Household and the Making of History*, Cambridge 2004., str. 243-278; Norman Pounds, *The Medieval City*, London 2005., str. 55-84; Anthony Emery, *Greater Medieval Houses of England and Wales (1300-1500)*, vol. III, Cambridge 2006., str. 15-39; *Encyclopedia of Society and Culture in the Medieval World*, ed. Pam J. Crabtree, New York 2008., str. 543-547; Me-

ma ni kod nas nisu bila rijetkost. Doduše, radi se uglavnom o literaturi s područja povijesnoumjetničke discipline koja istražuje u većoj ili manjoj mjeri sačuvane srednjovjekovne kuće te donosi zaključke o njihovoj tipologiji, prostornoj organizaciji te stilskim mijenama njihove arhitektonske plastike.² S druge strane, znatno se manje studija bavi problemom vlasništva nad srednjovjekovnim kućama te na temelju arhivske građe pokušava utvrditi pripadnost reprezentativnih zdanja patricijskom staležu ili sloju imućnih građana, odnosno ustanoviti vlasništvo pučana nad skromnijim zdanjima i nekretninama.³ Unatoč obilju izvora, tek su rijetki radovi, i to obično u okviru širih tema, razmatrali stambene i radne prostore zanatlijskog sloja, prije svega vrste obrtničkih kuća i opremljenost njihovih radionica.⁴

dieval Domesticity: Home, Housing and Household in Medieval England, ed. Maryanne Kowaleski, Peter J. P. Goldberg, Cambridge 2011.; Andrew Langlay, *Medieval Life*, New York 2011., str. 16-21; Richard J. Goy, *The House of Gold: Building a Palace of Medieval Venice*, Cambridge 2011., str. 59-100.

- ² Ovdje donosimo najuži izbor: Jerko i Tomislav Marasović, Palača kraj Zlatnih vrata u Splitu, noootkriveni rad Jurja Dalmatinca ili njegove radionice, *Peristil*, br. 5, Zagreb 1962., str. 61-70; Cvito Fisković, Duknovičeva vrata Cipikove palače u Trogiru, *Peristil*, br. 10-11, Zagreb 1968., str. 51-57; Duško Kečkemet, Papalićeva palača i gotička arhitektura Jurja Dalmatinca u Splitu, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 3-6, Zagreb 1979.-1982., str. 158-177; Radovan Ivančević, Mješoviti gotičko-renesansni stil Jurja Matejeva Dalmatinca, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 21 (Fiskovićev zbornik), Split 1980., str. 355-380; Nada Grujić, Reprezentativna stambena arhitektura, u: *Zlatno doba Dubrovnika – 15. i 16. stoljeće* (katalog izložbe), Zagreb 1987., str. 65-88; Emil Hilje, Andrija Aleši i stambeno graditeljstvo u Splitu sredinom 15. stoljeća, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 29, Zagreb 2005., str. 43-56; Ana Plosnić Škarić, Blok Andreis u Trogiru. Prilog poznavanju romaničke stambene arhitekture, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, sv. 31, Zagreb 2007., str. 9-28; Nada Grujić, Gotičko-renesansna arhitektura Dubrovnika u 15. i 16. stoljeću, u: *Sic ars deprenditur arte. Zbornik u čast Vladimira Markovića*, ur. Sanja Cvetnić, Milan Pelc, Daniel Premerl, Zagreb 2009., str. 235-254; Ivo Babić, Južni portal Velike palače Cipico u Trogiru, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, sv. 33, Zagreb 2009., str. 67-76; Nada Grujić, Danko Zelić, Palača vojvode Sandalja Hranića u Dubrovniku, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 48, Zagreb-Dubrovnik 2010., str. 47-132; Ana Plosnić Škarić, *Gotička stambena arhitektura grada Trogira* (doktorska disertacija, rukopis), Zagreb 2010., str. 45-151.
- ³ Irena Benyovsky, Privatni prostori grada Trogira u kasnom srednjem vijeku, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, sv. 29, Zagreb 1996., str. 53-67; Mladen Ančić, Ser Ciprijan Zaninov. Rod i karijera jednog splitskog patricija druge polovice 14. stoljeća, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 39, Zadar-Zagreb 1997., str. 47-50; Mladen Andreis, Irena Benyovsky, Ana Plosnić, Socijalna topografija Trogira u 13. stoljeću, *Povijesni prilozi*, br. 25, Zagreb 2003., str. 37-93; Mladen Andreis, Irena Benyovsky Latin, Ana Plosnić Škarić, Socijalna topografija Trogira u 14. stoljeću, *Povijesni prilozi*, br. 33, Zagreb 2007., str. 103-195; Irena Benyovsky Latin, *Srednjovjekovni Trogir. Prostor i društvo*, Zagreb 2009., str. 104-179; Gorana Barišić, *Srednjovjekovne kuće u Splitu / Medieval Houses in Split*, Split 2010.
- ⁴ Dragan Roller, *Dubrovački zanati u 15. i 16. stoljeću*, Zagreb 1951., str. 118, 121-123; Josip Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka 14. stoljeća*, Zagreb 1979., str. 180-182, 208-212; Anita Ercegović, *Pučka arhitektura starih splitskih predgrađa*, Split 2002., str. 189-190; Irena Benyovsky,

Ovaj će tekst, stoga, na temelju sačuvanih dokumenata splitskog notarijata⁵ istraživati izgled i opremljenost stambenih i radnih prostora splitskih obrtnika u 15. stoljeću. U tu smo svrhu, naime, odabrali uzorak od 143 notarske isprave koje bilježe najrazličitije vrste obrtničkih stanova i gospodarskih prostora, a njima je obuhvaćeno čak 27 zanata podijeljenih u 7 obrtnih strukâ i usluga.⁶ Radi se najvećim dijelom o kupoprodajnim ugovorima (*instrumentum venditionis*) (65,73 %) te priznanicama o isplati dugova (*quietatio*) nastalih zbog kupnje ili najma nekretnine (18,88 %). Ipak, neka ćemo saznanja temeljiti i na ispravama o najmu stambenih i radnih prostora (*instrumentum locationis*) (4,89 %) te na dokumentima o zamjeni (*permutatio*) imovine (5,59 %). Uz to, u ovom ćemo se istraživanju koristiti i drugim ispravama koje bilježe obrtnička stambena i gospodarska zdanja poput, primjerice, spisa o prepuštanju stanarskih prava (*instrumentum cessionis*) (2,09 %), sporazuma o gradnji pojedinih zdanja (*pactum per fabricare*) (1,39 %), ispravama koje jamče vlasništvo nad nekretninom (*instrumentum obligationis*) (0,69 %) te spisima o ponovnom otkupu prodane imovine (*instrumentum rescatationis*) (0,69 %). Obrtničke interijere pokušat ćemo ocrtati najvećim dijelom na temelju sačuvanih obrtničkih oporuka (*testamentes*) (uzorak od 39 isprava) i njihovih dodataka, kodicila (*codicili*) (1) te uz pomoć popisa dobara (*inventarium bonorum*) (21) koji su se u razvijenom i kasnom srednjem vijeku uvijek sastavljali nakon nečije smrti i bilježili svu pokojnikovu imovinu.⁷

Gospodarska topografija Trogira u srednjem vijeku, *Povijesni prilozi*, br. 28, Zagreb 2005., str. 28-33.

- ⁵ Ovdje smo pobliže istraživali notarske knjige što su ih ispisali notari Franjo Conco (1428.-1430.), Dominik de Manfredis (1436.-1450.), Gašpar Jakovljević iz Verone (1453.-1454.), Juraj de Casellis iz Treviza, Antun Campolongo i Albert iz Padove (1453.-1456.), zatim Jakov Martinov (1466.-1467.), Leonardo Montagno Veronensis (1465.-1466.) i Marko Ingaldeus (1473.-1477.), a analizirali smo također i druge privatno-pravne isprave i sačuvane građanske parnice iz razdoblja 1434.-1437., 1435.-1439., 1458.-1459. i 1461.-1462. g. Navedene notarske knjige danas se čuvaju u Državnom arhivu Zadar (dalje: DAZd), okupljene u fondu Stari splitski arhiv (dalje: SSA).
- ⁶ Drvodjeljska struka: škrinjari (*arcarii*), izrađivači barbitona (*barbitonsarii*), bačvari (*botatrii*), kalafati (*calafati*) i drvodjelci (*carpentarii*, *marangoni*); građevinarska struka: crjepari (*cupparii*), klesari (*lapicide*) i zidari (*murarii*); kožarska struka: postolari (*calçolarii*, *calegarii*), kožari (*cerdones*), krznari (*pelliparii*); metalska struka: izrađivači balista (*ballistarii*), kotlari (*caldararii*), kovači (*fabri*), kovači mačeva (*spadarii*) i štitari (*targetarii*); tekstilna struka: klobučari (*capellares*), remenari (*centurarii*), podstrigači sukna (*cimatores*), krojači (*sartores*) i bojadisari tkanina (*tinctores*); umjetnički zanati: zlatari (*aurifices*), drvorezbari (*lignicide*, *intagliatores*) i slikari (*pictores*) te pružatelji usluga: brijači (*barberii*), mesari (*becarii*) i ljekarnici (*arromatarii*).
- ⁷ Od polovice 15. st. spomenute su se oporuke i inventari zapisivali u zasebnim bilježničkim registrima. Takvu je praksu, naime, pokrenuo notar Dominik de Manfredis jer su se prije njegova službovanja u Splitu sve oporuke i inventari unosili u obične bilježničke registre u koje su se zapisivale i sve ostale notarske isprave. – Mladen Ančić, Inventar splitskog kancelara i javnog bil-

Naime, notarski su spisi prvorazredni povijesni izvori iz kojih se mogu iščitati vrijedni podaci o materijalnoj i duhovnoj kulturi dalmatinskih društava u srednjem vijeku. Dokumenti su to nastali u poslovnoj svakodnevici urbanih ekonomija djelovanjem institucija komunalnih vlasti, notarskih kancelarija.⁸ Pomnim proučavanjem tih dokumenata, njihovim međusobnim uspoređivanjem i praćenjem određenih zakonitosti u njima mogu se donijeti pouzdani zaključci o načinu života i djelovanja pripadnika komunalnih društava tijekom srednjovjekovlja na istočnom Jadranu. Oni se ne moraju nužno odnositi na upravno-politička i gospodarska kretanja izravno zabilježena u izvorima, već se analizom kvantitativno pouzdanih serija podataka mogu pratiti i drugi aspekti materijalnih i intelektualnih struktura, primjerice mentalitet srednjovjekovnih društava, svakodnevni život ljudi i njihovi običaji, društveno okruženje obrtničke produkcije i domet njezina umjetničkog stvaralaštva. Stoga će se kao temelj analize notarskih dokumenata u ovome radu primjenjivati upravo navedene znanstveno-istraživačke metode, a dobiveni rezultati interpretirat će se u duhu vremena u kojem su analizirani podaci i zabilježeni. Naš istraživački obzor pritom će obuhvatiti gradsko središte kasnosrednjovjekovnog Splita te njegova pučka predgrađa, usmjeravajući se ponajprije na one prostore u kojima je obitavala obrtnička populacija.

Vrste stambenih i radnih prostora splitskih obrtnika

Kako se čini prema ovdje istraživanoj notarskoj građi, stambena su zdanja u posjedu ili najmu splitskih obrtnika u 15. st. uglavnom bila višenamjenske kuće predviđene za stanovanje i obrtničko poslovanje. Ta su se zdanja obično dijelila vertikalno tako da je prostor za stanovanje bio smješten u gornjem dijelu zgrade, a gospodarske prostorije, u kojima su obrtnici

ježnika Tome Colutii de Cingulo (Prilog poznavanju prvih humanističkih krugova u Dalmaciji), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 47, Zadar-Zagreb 2005., str. 102.

⁸ Prve privatno-pravne isprave sastavljale su se u Splitu već početkom 11. st., no do institucionaliziranja notarijata dolazi po svojoj prilici tek krajem 12. st., kada sastavljači isprava u svom potpisu ističu da su *communis notarii*. Ipak, najstariji sačuvani sveščić splitske notarske kancelarije potječe tek iz prve polovice 14. st., a objavljen je u: *Spisi splitskog bilježnika Ivana pok. Čove iz Ankone od 1341. do 1344.*, prir. Jakov Stipišić, Ante Nazor, Splitski spomenici, dio prvi, Splitski bilježnički spisi, sv. I, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, sv. 53, Zagreb 2002. Više o razvoju splitskog notarijata vidi u: Jakov Stipišić, *Razvoj splitske notarske kancelarije*, *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, sv. 1, Zagreb 1954., str. 111-123; Branka Grbavac, *Notarijat na istočnojadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća* (doktorska disertacija, rukopis), Zagreb 2010., str. 18-26.

otvarali svoje radionice i dućane, bile su smještene u prizemlju kuće.⁹ Osim toga, pojedinac je, u našem slučaju obrtnik, mogao posjedovati ili unajmiti čitavu zgradu, ali je također mogao biti vlasnikom ili najmoprimcem tek jednog kata kuće, njezine polovice ili čak četvrtine, pa čak i samo radnog prostora u prizemlju zgrade, čiji je ostatak mogao biti u tuđem vlasništvu. Tako se multifunkcionalnost u gradnji stambeno-radnih zdanja očitovala i u kasnosrednjovjekovnom Splitu.

Ipak, nove su se kuće, unatoč naslijeđenoj graditeljskoj tradiciji, podizale tek sporadično zbog suženosti gradskog recinkta i nedostatka praznih parcela za gradnju novih zdanja. Naime, čitav je prostor nekadašnje Dioklecijanove palače već u ranom srednjem vijeku bio gusto popunjen kamenim i drvenim kućama,¹⁰ a i zapadni je *burgus*, što je od kraja 14. st. i formalno uključen u splitski recinkt,¹¹ također bio veoma gusto izgrađen.¹² Tako u gradskom središtu jednostavno više nije bilo mjesta za podizanje novih kuća, stoga su pojedinci, sukladno svojim ambicijama i financijskim mogućnostima, tek pregrađivali starija zdanja.

Dakle, prema sačuvanim dokumentima splitskog notarijata s polovice 15. st. možemo razlikovati nekoliko vrsta obrtničkih kuća i radnih prostora koji su se, osim po svojoj veličini, razlikovali i materijalima izgradnje te privlačnošću lokacije na kojoj su bili podignuti. Tako su za opisivanje obrtničkih stambenih prostora splitski bilježnici najčešće upotrebljavali

⁹ Takve se kuće, u osnovi, mogu usporediti s kućama kasnosrednjovjekovnih firentinskih obrtnika, trgovaca i bankara. To je tzv. "casa-fondaco" kojoj su u prizemlju dodana skladišta i "botega", a stanovanje je na prvom katu. – Vera Kružić Uchtyl, *Renesansni namještaj. Pregled razvoja renesansnog namještaja u zemljama Europe. Morfološki razvoj tipova renesansnog namještaja. Analiza predmeta iz fundusa muzeja*, Zagreb 1980., str. 11, 15. Ista vrsta stambeno-poslovnih zdanja spominje se u arhivskoj građi toga doba i u drugim gradovima istočnog Jadrana. – Lučić, *Obrti i usluge*, str. 180; Marija Planić Lončarić, *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike*, Zagreb 1980., str. 144-147; Nada Grujić, *Kuća 'savršenog trgovca' po Benediktu Kotruljeviću, Dubrovnik*, br. 4, Dubrovnik 1995., str. 199; Plosnić Škarić, *Gotička stambena arhitektura*, str. 262; Sabine Florence Fabijanec, *Od tržnice do luke. Trgovačka svakodnevnica kasnoga srednjega vijeka, Kolo*, br. 4, Zagreb 1996., preuzeto s: http://www.matica.hr/kolo/kolo2006_4.nsf/AllWebDocs/Od_trznice_do_luke.

¹⁰ Igor Fisković, *Srednjovjekovna izgradnja i identitet grada Splita, Kulturna baština*, br. 19, Split 1989., str. 30-33.

¹¹ Željko Rapanić, *Od carske palače do srednjovjekovne općine*, Split 2007., str. 192.

¹² O demografskoj prenapučenosti splitskog recinkta već se pisalo u domaćoj historiografiji te su iznesena mišljenja kako je u razvijenom srednjem vijeku, prije epidemije Crne smrti, prosječna gustoća naseljenosti u splitskoj jezgri mogla biti i više od 660 stanovnika po hektaru. – Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*, Zagreb 1997., str. 171; Isti, *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*, Split 2007., str. 20, 87; Benyovsky Latin, *Srednjovjekovni Trogir*, str. 19, bilj. 42. Sukladno tim procjenama, grad je nesumnjivo bio veoma gusto izgrađen.

izričaj *domus* (kuća),¹³ a taj se termin pojavljuje u čak 41,25 % dokumenata koje smo istraživali. Ipak, samo su neke obrtničke kuće u izvorima i poblizje određene materijalima gradnje ili prostornim rasporedom ili su samo drugačije terminološki označene: *domus de muro* (kamena kuća)¹⁴ (pojavljuje se u 16,78 % promatranih isprava), *muralia* (kamena prizemna struktura)¹⁵ (6,99 %), *domus partim de muro et partim de lignamine* (kuća dijelom kamena, dijelom drvena)¹⁶ (6,99 %), *domus de lignamine* (drvena kuća)¹⁷ (7,69 %), *domus cum canipa et apoteca* (kuća s konobom i dućanom)¹⁸ (0,69 %), *domus cum curia et orto* (kuća s dvorištem i vrtom)¹⁹ (0,69 %), *domus cum orto* (kuća s vrtom)²⁰ (2,09 %) te *domuncula*²¹ ili *camarda* (kućica)²² (11,88 %). Osim toga, u 1,39 % slučajeva koje smo ovdje istraživali kao stanovi splitskih obrtnika navode se samo katovi pojedinih kuća (*pauimentum*).²³ S

¹³ DAZd, SSA, k. 5, sv. 17, fol. 11; k. 6, sv. 20, sveš. 1, fol. 10; k. 8, sv. 23, sveš. 5, fol. 242-242', sveš. 6, fol. 253, 253', 258-258', 262', 284', sveš. 7, fol. 297', 325', 352', 355'-356, 384; k. 9, sv. 23, sveš. 10, fol. 37-37', sveš. 13, fol. 232'-233; k. 10, sv. 24, fol. 76'-77; k. 11, sv. 25, sveš. 1, fol. 656', sveš. 3, fol. 36'-37, 40', 55-55', 68, sveš. 4, fol. 80-80', 105'-106, 109', sveš. 5, fol. 169', 172, 174-174', 180-180', 192-192', 204'-205, 220-220', sveš. 8, fol. 14', 35, sveš. 9, fol. 25, 26'-27; k. 12, sv. 27, sveš. 1, fol. 2'-3, sv. 28, sveš. 2, fol. 4-4', 9'-10, 10'-11, 13-13'; k. 13, sv. 29, sveš. 2, fol. 39', k. 15, sv. 31, sveš. 1, fol. 1', 35'-36, 162', 164', 165, 166, 221, 233', sv. 32, sveš. 1, fol. 5', 38, 42', 46, 46', 47, 60'-61, 62'-63, 76'-77, 91'. Doduše, ovaj termin može označavati zdanje složenijeg tlocrta, s kulom i privatnim dvorištem, a u globalu može značiti i samo dom ili kućanstvo, no u notarskoj praksi bilježenja dokumenata o prometu nekretninama on jednostavno označava kuću. – Andreis, Benyovsky, Plosnić, Socijalna topografija Trogira, str. 44.

¹⁴ DAZd, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 4, fol. 177'-178, sveš. 5, fol. 200, 235'-236, sveš. 6, 248'-249, 283, sveš. 8, fol. 268'-269, sveš. 9, fol. 414-414', sveš. 11, fol. 79'-80, sveš. 13, fol. 202'-203, 236-236', 251-251', sveš. 14, fol. 271'-272, sveš. 15, fol. 308-308'; k. 10, sv. 24, fol. 96-96', k. 11, sv. 25, sveš. 5, fol. 209'-210, sveš. 9, fol. 33-33', 44'-45; k. 12, sv. 26, sveš. 2, fol. 22'-23, sv. 27, sveš. 1, fol. 43, sveš. 2, fol. 70'-71; k. 15, sv. 31, sveš. 1, fol. 273', 285, sv. 32, sveš. 1, fol. 67.

¹⁵ DAZd, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 6, fol. 271-271'; k. 9, sv. 23, sveš. 11, fol. 99'-100, sveš. 12, fol. 175-175', 196-196', sveš. 13, fol. 239-239', sveš. 14, fol. 277; k. 12, sv. 26, sveš. 1, fol. 18; k. 15, sv. 31, sveš. 1, fol. 222, sv. 32, sveš. 1, fol. 95, 95'.

¹⁶ DAZd, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 6, fol. 249', sveš. 8, fol. 333; k. 9, sv. 23, sveš. 9, fol. 407-407', sveš. 11, fol. 87-87', sveš. 14, fol. 282; k. 11, sv. 25, sveš. 8, fol. 11', sveš. 9, fol. 29-30; k. 12, sv. 27, sveš. 2, fol. 96'-97; k. 13, sv. 29, sveš. 2, fol. 90-90'; k. 15, sv. 31, sveš. 1, fol. 20'-21.

¹⁷ DAZd, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 7, fol. 299'; k. 9, sv. 23, sveš. 13, fol. 228', sveš. 14, fol. 279, sveš. 15, fol. 343-343'; k. 11, sv. 25, sveš. 3, fol. 39'-40, sveš. 5, fol. 173, sveš. 8, fol. 29-29'; k. 12, sv. 25, sveš. 1, fol. 6, sv. 27, sveš. 2, fol. 52, 83'; k. 15, sv. 31, sveš. 1, fol. 211.

¹⁸ DAZd, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 14, fol. 287'.

¹⁹ DAZd, SSA, k. 11, sv. 25, sveš. 5, fol. 223-223'.

²⁰ DAZd, SSA, k. 15, sv. 31, sveš. 1, fol. 30, 199-199', sv. 32, sveš. 1, fol. 18'.

²¹ DAZd, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 5, fol. 234-234', sveš. 6, fol. 291, k. 9, sv. 23, sveš. 9, fol. 398, 420, sveš. 12, fol. 179, sveš. 14, fol. 279', sveš. 15, fol. 328', sveš. 16, fol. 386'; k. 12, sv. 26, sveš. 1, fol. 12, 19; k. 13, sv. 29, sveš. 2, fol. 78, 86'-87; k. 15, sv. 31, sveš. 1, fol. 24'-25.

²² DAZd, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 4, fol. 189-189'; k. 9, sv. 23, sveš. 10, fol. 28; k. 12, sv. 26, sveš. 1, fol. 44, 44'.

²³ DAZd, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 4, fol. 182'-183, sveš. 5, fol. 197'.

druge strane, radni su prostori splitskih obrtnika u izvorima ostali zabilježeni izričajima *statio* (obrtnički dućan s radionicom)²⁴ (2,09 %) i *magace-nus* (dućan, skladište) (0,69 %),²⁵ a od drugih gospodarskih prostora vrela spominju još i termin *canipa* (konoba) (0,69 %).²⁶ Već i sama terminologija, kako vidimo, ukazuje na brojne različitosti među pojedinim vrstama obrtničkih stambenih i radnih prostora.

Iz navedenih primjera zaključujemo kako je obrtnička populacija kasnosrednjovjekovnog Splita uglavnom stanovala u kućama izgrađenima od kamena ili od drva.²⁷ Kameni su objekti smatrani trajnim strukturama te su se podizali uglavnom na zemljišnim česticama što su također bile u posjedu vlasnika kuće.²⁸ Tako, primjerice, splitski kalafat majstor Radivoj, namjeravajući graditi u kamenu (*ad fabricandum et murandum*), kupuje 1446. g. od arhiđakona Marina de Bilsa jedno prazno zemljište (*unus locus uacuuus*).²⁹ Isto tako, kad splitski krojač Milivoj Pitiković te izvjesni Radojko Draginović 1449. g. kupuju kamenu kuću pokrivenu crijepom (*una domus de muro et cuppis copertam*), oni po svoj prilici kupuju i pripadajuće zemljište u starome dijelu grada (*posita in ciuitate ueteri Spaleti*), iako notar to nigdje izričekom ne bilježi.³⁰ Da nije bilo tako, naime, notar bi zabilježio ime vlasnika parcele i cijenu godišnjeg najma.

Međutim, kako siromašni obrtnici najčešće nisu posjedovali zemljišta nad kojima su gradili objekte, njihove su kuće uglavnom bile izgrađene od drva, kao pomične strukture, tek ponekad s kamenim temeljima. Zbog toga kad 1461. g. splitski drvodjelac Ivan Petrov kupuje drvenu kuću koja je bila izgrađena na zemljištu crkve Sv. Križa (*vna domus de lignamine super terre-*

²⁴ DAZd, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 11, fol. 59; k. 11, sv. 25, sveš. 5, fol. 154', 193. Doduše, pojam *statio* ima široko terminološko značenje, od bilježničkog ureda do skladišta i dućana s različitim, ne nužno obrtničkim, proizvodima jer je i trgovac (*stationarius*) mogao unajmiti takav prostor. Ipak u kontekstu obrtničkih radnih prostorija, ovaj termin nesumnjivo podrazumijeva radionicu s dućanom. – Fabijanec, Od tržice do luke, http://www.matica.hr/kolo/kolo2006_4.nsf/AllWebDocs/Od_trznice_do_luke.

²⁵ DAZd, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 12, fol. 172'.

²⁶ DAZd, SSA, k. 15, sv. 32, sveš. 1, fol. 90-90'.

²⁷ Slično je u to doba bilo i u drugim komunama istočnog Jadrana. – Cvito Fisković, *Zadarski sredovječni majstori*, Split 1959., str. 11; Lučić, *Obrti i usluge*, str. 208-212; Benyovsky, *Gospodarska topografija Trogira*, str. 29-30; Raukar, *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*, Split 2007., str. 22.

²⁸ Irena Benyovsky Latin, Danko Zelić, *Knjige nekretnina dubrovačke općine (13.-18. st.)*, Zagreb 2007., str. 27. No, ta se praksa, čini se, nije uvijek dosljedno provodila, barem kad je riječ o crkvenim zemljištima, jer u knjigama splitskih notara nailazimo na mnoge primjere kupovanja kamenih kuća uz plaćanje godišnje rente Crkvi za najam zemljišta. Vidi npr: DAZd, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 5, fol. 235'-236, sveš. 6, fol. 248'-249, 283; k. 9, sv. 23, sveš. 13, fol. 236-236'; k. 11, sv. 25, sveš. 9, fol. 33-33' itd.

²⁹ DAZd, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 10, fol. 22.

³⁰ DAZd, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 15, fol. 308-308'.

no ecclesie S. Crucis de burgo Spaleti), osim cijene kuće od 150 libara, on se obvezuje plaćati i godišnji najam od 12 solida spomenutoj crkvi za rečenu zemljišnu parcelu (*solidos 12 paruorum pro anno quolibet scripte ecclesie S. Crucis*).³¹ U sličnoj se situaciji našao još jedan Ivan Petrov, ovaj put splitski postolar, kad je kupio drvenu kućicu s kamenim temeljima (*vna domuncula cum fundamento de muro*), podignutu na zemljištu samostana Sv. Klare (*posita in terra noua Spaleti, super terreno monasterii S. Clare*).³²

Inače, posjedničke odnose vlasnika zdanja i zemljišne čestice uređivala je Komuna statutarnim odredbama. Ako bi netko, naime, izgradio kuću na tuđem zemljištu i uredno plaćao najamninu, vlasnik zemljišta nije smio porušiti izgrađeni objekt.³³ Izuzetak su bili samo slučajevi u kojima vlasnik zemljišta želi tu parcelu za podizanje vlastite kuće, a u ostalim situacijama Komuna je redovito štitila najmoprimca.³⁴

Osim kamenih i drvenih kuća, notarski izvori 15. st. kao stambene objekte siromašnijih obrtnika često spominju i malene prizemnice, podizane također na unajmljenim zemljištima. Tako je, primjerice, splitski krznar Marin Brajanović u prosincu 1444. g. kupio drvenu kućicu (*unam domunculam seu camardam*) izgrađenu na crkvenom zemljištu u staromu dijelu grada, pokraj Novih vrata (*posita in ciuitate ueteri Spaleti, ad portam nouam, supper loco ecclesie*).³⁵ Slično tomu, i splitski je postolar Novel Cvitanović, primjerice, stanovao u drvenoj kućici izgrađenoj na parceli samostana Gospe od Zvonika (*una domuncula posita in ciuitate noua Spaleti, super loco monasterii S. Marie de Taurello*).³⁶

Međutim, osim manjih prizemnica ili kamenih višekatnica, prodavali su se i samo pojedini dijelovi nekih kuća, o čemu svjedoči i, primjerice, slučaj crjepara Mihovila Filipova sa Šolte. On je, naime, u listopadu 1444. g. od Ivana Jubinovića iz Dilata kupio dvije trećine njegove kuće (*duas terciam partes unius domus de muro*),³⁷ a u preostalom je dijelu vjerojatno i dalje stanovao spomenuti Ivan. Zaključujemo to na temelju drugog dokumenta iz kolovoza 1445. g. kojim izvršitelji oporuke sada pokojnog Ivana Jubino-

³¹ DAZd, SSA, k. 12, sv. 27, sveš. 2, fol. 52.

³² DAZd, SSA, k. 13, sv. 29, sveš. 2, fol. 86'-87.

³³ *Statut grada Splita. Splitsko srednjovjekovno pravo*, prir. Antun Cvitanić, Split 1998., knj. VI, gl. 26, str. 768.

³⁴ *Isto*, knj. VI., gl. 27, str. 768. Slično je bilo i u drugim slučajevima najma, primjerice kod unajmljivanja vinograda ili brodova. Vidi statutarne odredbe *Quod laborator non perdat partem de bonis homicide* i *De conducentibus barcham ad uindemiandum*. – *Isto*, knj. IV, gl. 26, str. 626 i knj. VI, gl. 16, str. 762.

³⁵ DAZd, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 5, fol. 234-234'.

³⁶ DAZd, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 6, fol. 291.

³⁷ DAZd, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 5, fol. 200.

vića prodaju crjeparu Mihovilu i preostali dio kuće (*terciam partem unius domus*).³⁸ Dakle, kasnosrednjovjekovna su se zdanja dijelila vertikalno, pa se tako trgovalo i samo pojedinim katovima kuća. Tako, primjerice, prije spomenuti krznar Marin Brajanović uspijeva 1444. g. kupiti tek jedan kat neke kuće plativši prvu ratu u srpnju 1444. g. (*pro parte solutione precii unius pauimenti sibi uenditi*),³⁹ a drugu u rujnu iste godine (*per soluere unius pauimenti sibi uenditi*).⁴⁰

Kako smo već isticali, u prizemljima kasnosrednjovjekovnih kuća obično su se nalazile prostorije namijenjene nekom vidu ekonomske aktivnosti, a upravo u tim dijelovima kuća splitski su obrtnici najčešće otvarali svoje dućane i radionice.⁴¹ Tako je, primjerice, splitski krznar Mihovil Alegretijev 17. ožujka 1449. g. kupio kuću s konobom i trgovinom (*domus cum canipa et apoteca*),⁴² a i svoju je radnju (*unus magaçenus*) krojač Jakov iz Prata unajmljivao ispod stana *ser Arnira Lovrina (sub domo habitatione ser Rainerii Laurentii)*.⁴³ Da poslovna aktivnost obrtnika ne bi ometala privatni život što se odvijao u gornjem dijelu zgrade, stambeni su prostori uvijek bili odvojeni vanjskim kamenim stubištem (*cum scallis lapideis*), koje bilježe brojni dokumenti,⁴⁴ a radne su prostorije redovito imale zasebne ulaze.⁴⁵ Samo je u slučajevima gdje to nije bilo moguće unutarnje stubište direktno iz obrtničke radionice vodilo na gornji kat kuće namijenjen stanovanju. Na taj je način srednjovjekovni obrtnik vješto odvajao ta dva važna segmenta svakodnevnog života.

³⁸ DAZd, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 7, fol. 325'.

³⁹ DAZd, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 4, fol. 182'-183.

⁴⁰ DAZd, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 5, fol. 197'.

⁴¹ To se, doduše, odnosi samo na one zanate što nisu narušavali mir susjeda niti su predstavljali potencijalnu opasnost za okolinu, a o takvim će obrtničkim radionicama više govora biti u nastavku.

⁴² DAZd, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 14, fol. 287'.

⁴³ DAZd, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 12, fol. 172'.

⁴⁴ DAZd, SSA, k. 5, sv. 17, fol. 9, sv. 18, fol. 4; k. 8, sv. 23, sveš. 4, fol. 171', 177'-178, 182'-183; k. 11, sv. 25, sveš. 4, fol. 105'-106; k. 12, sv. 26, sveš. 1, fol. 19, sv. 27, sveš. 2, fol. 70'-71; k. 15, sv. 31, sveš. 1, fol. 46'-47, 139', sv. 32, sveš. 1, fol. 42-42', 34, 95, 115-115'.

⁴⁵ Fisković, Romaničke kuće, str. 136, 152; Marija Planić Lončarić, Ceste, ulice i trгови srednjovjekovnog Dubrovnika, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, br. 29, Split 1990., str. 161; Ercegović, *Pučka arhitektura*, str. 189-190. To, uostalom, predlaže i Dubrovčanin Benedikt Kotruljević u svom djelu *O savršenom trgovcu* koje donosi čitav niz korisnih savjeta za uspješno poslovanje. – Grujić, Kuća savršenog trgovca, str. 201-202.

O vanjskom izgledu stambenih prostora

Sačuvana arhivska vrela, osobito ovdje proučavani notarski spisi, potvrđuju kako su stambena zdanja obrtničkog sloja u kasnosrednjovjekovnom Splitu slijedila uzore ranijih razdoblja, i to ne samo po svojoj funkcionalnosti već i po vanjskom izgledu. Pročelja su se kamenih kuća, naime, i dalje otvarala prema ulici širokim prozorima, no na njima, čini se, u to doba još nije bilo stakala,⁴⁶ pa su se u otvore bolje opremljenih zdanja umetali drveni okviri (*telar de legno*)⁴⁷ s pločama za zatvaranje prozora. Tko nije mogao ni to priskrbiti, prekrivao je otvore tkaninama obješenima o drvene štapove što su se umetali u kamene konzole (*uiridiarii, protensi*) iznad i ispod prozora.⁴⁸ Zacijelo su to bile *finestre de tella* što se spominju u jednom obrtničkom inventaru iz 1454. g.⁴⁹ Vrata su se, vjerojatno, kao i u ranijim razdobljima, zatvarala drvenim vratnicama što su željeznim klinovima bile pričvršćene za nadvratnik i dovratnike.⁵⁰ Na kasnosrednjovjekovnim kućama, međutim, novost su skromni portali s jednostavnim ukrasima ili simbolima vlasnikova zanimanja.⁵¹

Kad govorimo o vanjskom izgledu obrtničkih kuća, svakako treba spomenuti i kamene ili drvene balkone (*solarii*) što su se gradili unatoč komunalnim zabranama. Naime, Splitski je statut izričito zabranjivao gradnju balkona ili bilo kakvih stršćih zdanja s kojih bi se mogao bacati otpad na ulicu,⁵² no to je, izgleda, bila samo odredba kojom se nastojalo promijeniti postojeće stanje. Naime, notarski izvori bilježe brojne balkone u gradskom središtu kasnosrednjovjekovnog Splita, primjerice one na kućama postolara Cvitana Smajla,⁵³ krznara Luke Pribinića,⁵⁴ zatim na kući gospođe Marke,

⁴⁶ Staklarski je obrt, doduše, u Veneciji bio dobro razvijen još u 14. st., no širu su primjenu staklarska okna, smatra se, našla tek u 16. i 17. st. – Frederic C. Lane, *Venice. A Maritime Republic*, Baltimore–London 1973., str. 158-159; Raffaella Sarti, *Živjeti u kući. Stanovanje, prehrana i odijevanje u novovjekovnoj Europi (1500.-1800.)*, Zagreb 2006., str. 109. To potvrđuje i, primjerice, dubrovačka arhivska građa iz 16. st., koja tada bilježi velik broj staklarskih majstora u gradu. Oni su izrađivali prozorska stakla za bolje opremljene kuće, umetali ih u metalne okvire i zaštićivali metalnom mrežom. – Nevenka Bezić-Božanić, *Juditini dvori*, Split 2001., str. 100.

⁴⁷ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 4, fol. 277-277^v; k. 12, sv. 26, sveš. 2, fol. 15^v.

⁴⁸ Benyovsky, *Privatni prostori*, str. 56; Barišić, *Srednjovjekovne kuće*, [str. 13]; Plosnić Škarić, *Gotička stambena arhitektura*, str. 201.

⁴⁹ DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 247^v-249.

⁵⁰ Fisković, *Romaničke kuće*, str. 137; Ercegović, *Pučka arhitektura*, str. 141-143.

⁵¹ Planić Lončarić, *Planirana izgradnja*, str. 128., Benyovsky, *Privatni prostori*, str. 55-56; Bezić-Božanić, *Juditini dvori*, str. 99; Ercegović, *Pučka arhitektura*, str. 197-198; Plosnić Škarić, *Gotička stambena arhitektura*, str. 181, 202.

⁵² *Statut grada Splita*, knj. V, gl. 6, str. 722.

⁵³ DAZd, SSA, k. 15, sv. 32, sveš. 1, fol. 5^v.

⁵⁴ DAZd, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 13, fol. 236-236^v.

supruge splitskog podstrigača sukna Marina Miloševića,⁵⁵ potom i na kući kožara Radoja Radikijevića,⁵⁶ a balkon se spominje još i na kući gospođe Jakovice, supruge majstora Ivana Radosinovića iz Splita.⁵⁷ Splitski su obrtnici, izgleda, bespravno širili svoj životni prostor nadogradnjom balkona nad javnim površinama, a Komuna je za takve prijestupe predviđala plaćanje novčane globe⁵⁸ i uklanjanje bespravno sagrađenih objekata.⁵⁹ Koliko su se te odredbe zaista i provodile, teško je reći jer u proučavanim spisima građanskih parnica⁶⁰ nismo pronašli potvrda o rušenju bespravnih gradnja.

Krovovi su obrtničkih kuća, zaključujemo prema bilježničkim zapisima, uglavnom bili izrađeni od crijepa (*cuppe*) ili eventualno od kamenih ploča (*tabule*), no drvene su se kuće i potleušice najčešće prekrivale samo slamom (*palea*). Tako je, primjerice, dijelom drvena, a dijelom kamena kuća krznara Mihovila Miloševića bila prekrivena crijepom,⁶¹ a isti je pokrov imala i kamena kuća Margarite, udovice Marina Ravankovića,⁶² baš kao i kuća krznara Radana Milatovića⁶³ ili kuća balistra Petra Lukina.⁶⁴ Međutim, izgleda da u gradu ipak nije bilo mnogo krovova izgrađenih od crijepa jer su u knjigama splitskih notara s polovice 15. st. ostali zabilježeni samo dvojica crjepara,⁶⁵ koji su, očito, mogli lako zadovoljiti potrebe ograničenog splitskog tržišta. Osim toga, tko si nije mogao osigurati krov od crijepa, gradio je pokrove od kamenih ploča. Takvim je pločama, primjerice, bila prekrivena kuća krznara Cvitana Vukašinića,⁶⁶ baš kao i kuća kožara Vokasija iz Splita⁶⁷ ili, primjerice, ona klesara Mihovila Miljajevića.⁶⁸ Ipak, stambeni su objekti najsiromašnijih obrtnika bili prekrivani samo slamom, kao što je to bio slučaj s kućom Mihovila Miglošića podignutom nad tereonom samostana sv. Benedikta u jednom od splitskih predgrađa.⁶⁹

⁵⁵ DAZd, SSA, k. 15, sv. 32, sveš. 1, fol. 90-90'.

⁵⁶ DAZd, SSA, k. 15, sv. 32, sveš. 1, fol. 60'-61.

⁵⁷ DAZd, SSA, k. 15, sv. 32, sveš. 1, fol. 46'.

⁵⁸ *Et qui contrafecerit, soluat bannum uiginti solidos...* – *Statut grada Splita*, knj. V, gl. 6, str. 722.

⁵⁹ *Et rector, qui pro tempore fuerit, dicta solaría eleuare faciat et destruere...* – *Isto*, knj. V, gl. 6, str. 722.

⁶⁰ DAZd, SSA, k. 12, sv. 26, sveš. 1-2.

⁶¹ DAZd, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 8, fol. 366.

⁶² DAZd, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 9, fol. 414-414'.

⁶³ DAZd, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 13, fol. 202'-203.

⁶⁴ DAZd, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 14, fol. 286.

⁶⁵ Bili su to Filip sa Šolte i njegov sin Mihovil, inače splitski građanin i stanovnik. – Vidi npr.: DAZ, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 87-87'; k. 8, sv. 23, sveš. 5, fol. 197-197'; sveš. 6, fol. 253; k. 9, sv. 23, sveš. 10, fol. 15, 15'-16 itd.

⁶⁶ DAZd, SSA, k. 11, sv. 25, sveš. 5, fol. 204'-205.

⁶⁷ DAZd, SSA, k. 15, sv. 31, sveš. 1, fol. 20'-21.

⁶⁸ DAZd, SSA, k. 15, sv. 32, sveš. 1, fol. 76'-77.

⁶⁹ DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 66'-67.

Inače, zbog zgusnutosti gradske jezgre i nedostatka prostora unutar splitskog recinkta, samo su rijetke obrtničke kuće u središtu grada imale okućnice i vrtove (*orti*), a u ovdje promatranim izvorima uspjeli smo pronaći samo dvije takve kuće. Jedna je od njih bila u vlasništvu splitskog kovača Ivana Gladevića,⁷⁰ drugu je posjedovao drvodjelac Antun Hmelić,⁷¹ a obje su bile smještene unutar splitskog burgusa.⁷² Međutim, kad govorimo o kasnosrednjovjekovnim okućnicama, treba reći da pojedini dokumenti splitskog notarijata ipak spominju privatna dvorišta (*curtis, cortile*) pojedinih kuća. Takvo je dvorište, primjerice, imala kuća splitskog podstrigača sukna Mihovila,⁷³ ali i kuća što ju je unajmljivao klesar Martin Bogdanić.⁷⁴ U tim su se dvorištima, isticali smo već, ponekad nalazila vanjska kamena stubišta s odmorištem (*ballatorium*)⁷⁵ što su odvajala prizemni, gospodarski dio kuće od gornjeg dijela namijenjena stanovanju.⁷⁶ Ponekad su se vanjska stubišta pružala i ravno s ulice, iako su gradske vlasti u dalmatinskim komunama obično zabranjivale uzurpiranje javnog prostora na takav način.⁷⁷ Ipak, vanjska kamena stubišta splitski notari u 15. st. bilježe pred kućom koju je prodavao postolar Juraj iz Splita,⁷⁸ zatim pred kućom izrađivača barbitona Grgura Ugrinovića⁷⁹ ili, primjerice, pred kućom splitskog podstrigača sukna Mihovila pokojnog Pavla.⁸⁰

Međutim, unatoč gustom razmještaju građevinskih čestica unutar splitskog recinkta, pri gradnji među kućama se obično ostavljao uski razmak s prolazima (*anditi*) i kanalima (*canali*) za odvodnju oborinskih voda. Takvi se kanali, primjerice, spominju između kuća krznara Pavla i mornara Kirina,⁸¹ zatim oko zdanja kožara Novaka⁸² i Matija Radikijevića,⁸³ a takav se

⁷⁰ DAZd, SSA, k. 15, sv. 31, sveš. 1, fol. 199-199'.

⁷¹ DAZd, SSA, k. 15, sv. 32, sveš. 1, fol. 18'. Druge dvije kuće s vrtom, što se spominju u bilješci 20, nisu bile smještene unutar gradskog recinkta.

⁷² Treća kuća s vrtom, što se spominje u bilješci 20, bila je smještena na brdu Marjan.

⁷³ DAZd, SSA, k. 13, sv. 29, sveš. 2, fol. 92'-93.

⁷⁴ DAZd, SSA, k. 15, sv. 31, sveš. 1, fol. 139'.

⁷⁵ Marina Marasović Alujević, Balatura. Prilog terminologiji starog splitskog graditeljstva, *Kulturna baština*, br. 13, Split 1982., str. 93-96.

⁷⁶ DAZd, SSA, k. 15, sv. 31, sveš. 1, fol. 139'.

⁷⁷ Igor Fisković, *Dalmatinski prostori i stari majstori*, Split 1990., str. 169; Irena Benyovsky, Reguliranje gradskog prostora u dalmatinskim komunama razvijenog i kasnog srednjeg vijeka, *Acta Histriae*, br. 7, Koper 1999., str. 548.

⁷⁸ DAZd, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 4, fol. 177'-178.

⁷⁹ DAZd, SSA, k. 12, sv. 27, sveš. 2, fol. 70'-71.

⁸⁰ DAZd, SSA, k. 15, sv. 32, sveš. 1, fol. 95.

⁸¹ DAZd, SSA, k. 15, sv. 31, sveš. 1, fol. 285.

⁸² DAZd, SSA, k. 15, sv. 32, sveš. 1, fol. 24'-25.

⁸³ DAZd, SSA, k. 15, sv. 31, sveš. 1, fol. 162'.

kanal u komunalnom vlasništvu (*canale communis*) spominje i pokraj kuća Drage Pilosovića i Katarine Bračalić.⁸⁴ Međutim, građani su, izgleda, u te prolaze bacali otpatke i smeće pa je Komuna pod prijetnjom novčane kazne to morala strogo zabraniti.⁸⁵ Osim toga, u tim su se prolazima sa strane kuća, a možda čak i na javnim površinama pred samim kućama, nalazile septičke jame (*cloace*), koje, uostalom, spominje i Splitski statut nalažući njihovo redovito čišćenje i zatvaranje.⁸⁶ Koliko su se te higijenske odredbe⁸⁷ zaista i provodile, na temelju dostupnih podataka nismo uspjeli utvrditi.

Kako vidimo, stambeni su prostori obrtničkog sloja u kasnosrednjovjekovnom Splitu bili raznovrsni, ovisno o imovinskim prilikama i društvenom statusu njihovih vlasnika. Unatoč skromnosti pojedinih zdanja, ona su ipak zadovoljavala osnovne potrebe ukućana za stanovanjem i obrtničkim poslovanjem. Kako su izgledali njihovi interijeri, pokazat ćemo u nastavku.

Interijeri obrtničkih kuća

Promotrimo li поблиže dokumente kojima bismo mogli ocrtati obrtničke interijere, uočiti ćemo da je njihova oprema uglavnom bila drvena. Podovi su i stropovi, naime, većinom bili izrađeni od drvenih greda (*planchi*) što su se naslanjale na kamene konzole (*dentes*) umetnute u perimetralne zidove kuća.⁸⁸ Takve grede spominju se, primjerice, u kućama splitskog drvodjelca Marina Meljakvića,⁸⁹ krojača Vukića Markovića⁹⁰ i crjepara Filipa, sina majstora Antuna Kuparića.⁹¹ Čak su i eventualne pregradnje stambe-

⁸⁴ DAZd, SSA, k. 11, sv. 25, sveš. 3, fol. 68.

⁸⁵ *Statut grada Splita*, knj. V, gl. 19, str. 728-730.

⁸⁶ *Isto*, knj. V, gl. 16, str. 728.

⁸⁷ Inače, higijenske se odredbe tijekom 14. st. donose u svim dalmatinskim komunama. Primjerice, Splitski statut nalaže zapošljavanje posebnih komunalnih službenika koji su dužni čistiti ulice "kako bi grad Split bio ugodna mirisa, a ne zagađen smradom", a i Šibenski statut, primjerice, izričito kaže kako se higijenske odredbe donose u svrhu sprječavanja zagađenja zraka i suzbijanja eventualnih epidemija. S istim ciljem i zadarska komuna zabranjuje izbacivati na ulice i trgove grada bilo kakvu nečist i izmet te nalaže građanima čišćenje ulice pred kućom u kojoj stanuju svake subote. – *Statut grada Splita*, knj. R, gl. 15, str. 862; Benyovsky, *Reguliranje gradskog prostora*, str. 555, *Zadarski statut sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenima do godine 1563.*, prir. Josip Kolanović, Mate Križman, Zadar 1997., knj. R, gl. 40, str. 544.

⁸⁸ Unutrašnjost je stambenih prostora u to doba isto izgledala i u drugim mjestima istočnog Jadrana, primjerice u Trogiru ili na području Dubrovačke Republike. – Planić Lončarić, *Planirana izgradnja*, str. 128; Fisković, *Dalmatinski prostori*, str. 20; Benyovsky, *Privatni prostori*, str. 54; Barišić, *Srednjovjekovne kuće*, [str. 11]; Plosnić Škarić, *Gotička stambena arhitektura*, str. 259.

⁸⁹ DAZd, SSA, k. 11, sv. 25, sveš. 9, fol. 33-33'.

⁹⁰ DAZd, SSA, k. 13, sv. 29, sveš. 2, fol. 39'.

⁹¹ DAZd, SSA, k. 15, sv. 32, sveš. 1, fol. 67.

nih prostora bile drvene, što je pridonosilo skupljanju vlage i potenciralo opasnost od požara.⁹² Unutarnja stubišta što su povezivala katove kuće, a moglo ih je biti čak tri,⁹³ također su bila drvena. Kako bi soba za boravak bila što ugodnija i toplija, podovi su se najčešće prekrivali prostirkama (*carpete*),⁹⁴ a na zidove su se stavljale tapiserije (*tapede*).⁹⁵ Ondje su se mogli vješati i drugi uporabni predmeti, primjerice oni namijenjeni svakodnevnoj pobožnosti, poput raznih svetačkih ikona (*anchone*)⁹⁶ i drugih kršćanskih simbola (*crociete*).⁹⁷

Čitav je inventar tog stambenog prostora također bio izrađen od drva, kako možemo zaključiti na temelju obrtničkih oporuka i inventara s polovice 15. st. S obzirom da je to bila jedina prostorija u kući za boravak tijekom dana, u njoj se nalazio najveći dio kućanskog inventara, skromni namještaj⁹⁸ i razni uporabni predmeti. Tu je po svoj prilici bio smješten stol (*tauola*)⁹⁹ s pripadajućim stolcima (*sede*),¹⁰⁰ tronošcima (*tresedi*)¹⁰¹ i klupama za sjedenje (*banchi*)¹⁰² koje spominju sačuvani obrtnički inventari. Zbog nedostatka prostora ti su stolovi obično bili rasklopni, pa su se nakon jela sklapali skidanjem pokretnih dasaka što su bile pričvršćene za stalak stola,¹⁰³ a slično je bilo i sa sklopivim stolcima koji su imali drvena pomična rebra.¹⁰⁴ Rasklopni se namještaj najčešće sklanjao u kut prostorije da bi se uštedio prostor i da bi u sobi bilo više mjesta za druge aktivnosti.

⁹² Grujić, *Kuća savršenog trgovca*, str. 205-206.

⁹³ Planić Lončarić, *Planirana izgradnja*, str. 128; Tomislav Marasović, *Razvoj stambene kuće u Splitu od ranog srednjeg vijeka do danas*, *Zbornik Društva inženjera i tehničara u Splitu*, Split 1958., str. 100.

⁹⁴ DAZd, SSA, k. 11, sv. 25, sveš. 6, fol. 418'-419, sveš. 7, fol. 13'-14'.

⁹⁵ DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 247'-249.

⁹⁶ DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 257'-258.

⁹⁷ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 81'-82; k. 10, sv. 24, fol. 247'-249.

⁹⁸ Doduše, i namještaj se plemićkih kuća u kasnom srednjem vijeku svodi na minimum – škrinju, klupu, krevet, stolac. – Kružić Uchtyl, *Renesansni namještaj*, str. 8.

⁹⁹ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 77, sveš. 4, fol. 277'-277'; k. 10, sv. 24, fol. 247'-249; k. 11, sv. 25, sveš. 6, fol. 418'-419.

¹⁰⁰ DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 247'-249.

¹⁰¹ DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 247'-249.

¹⁰² DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 75'-76, 81'-82; k. 10, sv. 24, fol. 239'-240, 247'-249; k. 11, sv. 25, sveš. 6, fol. 418'-419.

¹⁰³ Nevenka Bezić-Božanić, *Tragom davnine*, Split 2007., str. 353; Danica Božić-Bužančić, *Prilozi poznavanju interijera kuće u Splitu iz druge polovine 16. vijeka*, *Izdanje Historijskog arhiva Split*, br. 3, Split 1961., str. 99-100.

¹⁰⁴ Kružić Uchtyl, *Renesansni namještaj*, str. 56.

U toj je prostoriji za dnevni boravak također bio smješten i krevet (*leto*),¹⁰⁵ ako su ga vlasnici stana mogli priskrbiti.¹⁰⁶ Njegova se skeletna konstrukcija, izrađena najčešće od orahovine ili jelovine,¹⁰⁷ sastojala od neke vrste madraca (*piume da leto, stramaço*)¹⁰⁸ s uzglavljem (*chusinelli de piurma*),¹⁰⁹ a bila je opremljena jastucima (*chusini*)¹¹⁰ s jastučnicama (*entemele*),¹¹¹ posteljinom (*linzoli*)¹¹² i pokrivačima od grubog sukna (*sclauine*).¹¹³ Kako se u sačuvanim obrtničkim inventarima spominje uvijek samo jedan krevet, zaključujemo da je u njemu spavalo više članova obitelji, stoga nije teško zamisliti kako je izgledala intima prosječnog bračnog para. Doduše, bogatije su obitelji imale i posebne krevete za djecu (*leto de piurma piccollo*),¹¹⁴ no u obrtničkim kućama, izgleda, nije bilo tako luksuznih komada namještaja. Osim toga, nije svaka kuća ni imala pravi krevet,¹¹⁵ već su članovi siromašnih obrtničkih kućanstava većinom spavali na slamaricama¹¹⁶ ili na običnim daskama i škrinjama, odjeveni u kapute i prekriveni krznom.¹¹⁷ Neimaština zanatlijskog sloja, naime, ogledala se i u neudobnosti srednjovjekovne svakodnevice.

¹⁰⁵ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 75^r-76, sveš. 4, fol. 277-277^r; k. 10, sv. 24, fol. 239^r-240, 247^r-249.

¹⁰⁶ U to su doba, naime, kreveti bili veoma skupi, a prema nekim izračunima koštali su otprilike isto koliko i 10 ovaca ili 2 krave. – Benyovsky, *Privatni prostori*, str. 55. Stoga nije začuđujuće što se krevet rijetko spominje u sačuvanim obrtničkim inventarima.

¹⁰⁷ Kružić Uchytíl, *Renesansni namještaj*, str. 33.

¹⁰⁸ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 75^r-76, k. 10, sv. 24, fol. 247^r-249; k. 11, sv. 25, sveš. 6, fol. 418^r-419, sveš. 7, fol. 13^r-14^r.

¹⁰⁹ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 6^r-7, 32, sveš. 4, fol. 259-259^r, 277^r-278. Naki su kasnosrednjovjekovni kreveti imali izrazito povišeno uzglavlje koje je pod tupim kutem bilo ukošeno prema naprijed. Bili su to tzv. polubaldahinski kreveti u kakvima su spavali samo članovi bogatijih kućanstava. – Kružić Uchytíl, *Renesansni namještaj*, str. 67.

¹¹⁰ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 19-19^r, sveš. 2, fol. 75^r-76.

¹¹¹ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 19-19^r.

¹¹² DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 75^r-76, sveš. 4, fol. 277-277^r; k. 11, sv. 25, sveš. 6, fol. 418^r-419.

¹¹³ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 67^r-68, 70, 75^r-76, sveš. 3, fol. 112.

¹¹⁴ Goran Budeč, *Inventar dobara šibenskog patricija ser Jurja Kamenarića iz 1451. godine*, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, br. 28, Zagreb 2010., str. 79.

¹¹⁵ Naime, od 21 obrtničkog inventara, koliko ih je ostalo sačuvano s polovice 15. st., samo se u četirima spominju pravi kreveti. Prema tom uzorku ispada da je jedva 20-ak % splitskih obrtnika u kasnom srednjem vijeku članovima svojih obitelji moglo priskrbiti krevet. Podaci su to koji ukazuju na izrazitu socijalnu podijeljenost i imovinsku diferenciranost obrtničkog sloja.

¹¹⁶ Bezić-Božanić, *Juditini dvori*, str. 104; Božić-Bužančić, *Prilozi poznavanju interijera kuće*, str. 100.

¹¹⁷ Benyovsky, *Privatni prostori*, str. 55; Bezić-Božanić, *Tragom davnine*, str. 348; Ista, *Juditini dvori*, str. 103; Marija Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena. Položaj i uloga žene u istarskim komunalnim društvima: primjer Novigrada u 15. i 16. stoljeću*, Zagreb 2006., str. 75.

Osim spomenutog inventara, u obrtničkim kućama kasnosrednjovjekovnog Splita gotovo da i nije bilo drugog namještaja. Posteljina i odjeća obično se spremala u škrinje (*casette, chasse*)¹¹⁸ i vreće (*sachi*)¹¹⁹ ili se metalnim kukama (*rampigoni*)¹²⁰ vješala o zid. Kasnosrednjovjekovni dalmatinski interijeri, naime, tada još nemaju ormara,¹²¹ a prve nalazimo tek u renesansnim kućama, umetnute u zidne niše i pregrađene policama.¹²² Stoga su se uporabni predmeti obično odlagali na kakve stalaže (*credençe*),¹²³ a to su po svoj prilici bila razna oruđa (*falzeta*)¹²⁴ i oružja (*spada, archo, balestra*)¹²⁵ te drugi predmeti, poput svijeća sa svijećnjacima (*candeliri, ferali*)¹²⁶ ili knjiga (*libri*).¹²⁷ Na drvene police zasigurno su se smještale i razne posude s vodom za umivanje i pranje ruku (*bacil da lauar, lauaçi*)¹²⁸ jer u obrtničkim kućama nije bilo zidnih umivaonika, kakvi su se u to doba postavljali u patricijske i bolje opremljene građanske kuće.¹²⁹ Doduše, inventar splitskog brijača Antuna Petrova iz 1454. g. spominje kameno korito za umivanje (*sechiarolo da lauar*),¹³⁰ no ono se, izgleda, nije nalazilo u njegovu domu, već u njegovoj brijačnici. Naposljetku, dobar dio obrtničkih interijera zasigurno su zauzimala i razne bačve (*tinaçi*)¹³¹ koje su, ako stambeni objekt nije imao

¹¹⁸ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 70, 75'-76, 77, sveš. 3, fol. 112, sveš. 4, fol. 277-277', 277'-278; k. 10, sv. 24, fol. 239'-240; 247'-249; k. 11, sv. 25, sveš. 6, fol. 418'-419, sveš. 7, fol. 13'-14'; k. 12, sv. 26, sveš. 2, fol. 15'.

¹¹⁹ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 75'-76, 77, 81'-82; k. 11, sv. 25, sveš. 6, fol. 418'-419.

¹²⁰ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 4, fol. 277-277'; k. 10, sv. 24, fol. 247'-249.

¹²¹ Doduše, flandrijsko kasnogotičko slikarstvo i knjiške minijature pokazuju da je Sjever Europe već u to doba poznao ormare, no oni su, izgleda, češće bili smješteni na hodnicima, nego u sobama. Bili su to jednodijelni ormari s dvoja velika vratna krila ili dvodijelni s četiri manja, građeni i ornamentirani na isti način kao i tada nastale škrinje. – Kružić Uchytel, *Renesansni namještaj*, str. 48.

¹²² Bezić-Božanić, *Juditini dvori*, str. 101.

¹²³ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 4, fol. 277-277'; k. 11, sv. 25, sveš. 6, fol. 418'-419. Kredence zapravo predstavljaju međustupanj između škrinja i ormara, dio pokućstva što je služio za spremanje kućnih potrepština. To je najznačajniji novi tip namještaja kasnog srednjeg vijeka koji svoj postanak zahvaljuje isključivo napretku stolarstva u 15. st. Ovdje se zapravo radi o podizanju škrinje na četiri visoke i masivne noge s vratima na prednjoj strani pretinca za pospremanje stvari. – Kružić Uchytel, *Renesansni namještaj*, str. 47.

¹²⁴ DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 247'-249.

¹²⁵ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 14', 32, sveš. 2, fol. 68', 70, 75', 77, sveš. 4, fol. 277-277'; k. 10, sv. 24, fol. 239'-240, 247'-249; k. 11, sv. 25, sveš. 6, fol. 418'-419.

¹²⁶ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 77; k. 10, sv. 24, fol. 247'-249.

¹²⁷ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 32; k. 10, sv. 24, fol. 23'-240, 247'-249.

¹²⁸ DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 247'-249; k. 11, sv. 25, sveš. 7, fol. 13'-14'; k. 12, sv. 26, sveš. 2, fol. 15'.

¹²⁹ Nada Grujić, *Zidni umivaonici 15. i 16. stoljeća u stambenoj arhitekturi dubrovačkog područja*, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 23, Zagreb 1999., str. 64.

¹³⁰ DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 247'-249.

¹³¹ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 67'-68, 70, 75'-76, 81'-82, sveš. 3, fol. 112.

konobu (*canava, canipa*)¹³² ili kuhinju (*choquina*),¹³³ bile smještene u sobi za dnevni boravak. One su, naravno, služile za pohranu vina (*uinum*),¹³⁴ no mogle su poslužiti i kao dio kućnog namještaja, kao stol, stalaža ili stolac.

Ako je stambeni prostor bio veći, tada je zasebni dio njegova interijera bio namijenjen kuhanju i pranju. Kuhinje su se obično smještale na vrh kasnosrednjovjekovnih kuća¹³⁵ kako bi se opasnost od požara svela na najmanju moguću mjeru. Kuhalo se, izgleda, na otvorenim ognjištima, iako ih notarski dokumenti izrijekom nigdje ne navode, no spominju komoštre, lance za postavljanje lonaca iznad vatre (*cadene da fuogo, cadene in cucina*),¹³⁶ stoga možemo s pravom pretpostaviti i postojanje ognjišta. Osim toga, neki obrtnički inventari bilježe i peći za kruh (*conche da pane*),¹³⁷ no kako nigdje u izvorima ne nailazimo na spomen dimnjaka, pretpostavljamo kako kuhinje zacijelo nisu imale nikakav sustav odvodnje dima. To znači da su pri kuhanju bile potpuno ispunjene dimom¹³⁸ pa taj posao zasigurno nije bio ugodan, iako se dim od ognjišta mogao korisno upotrijebiti za sušenje mesa ili ribe.

Kako svjedoče sačuvani obrtnički inventari, u kuhinji se nalazio sav pribor za kuhanje i jelo. Bilo je tu bakrenih lonaca (*ramini*),¹³⁹ raznih kotli-

¹³² DAZd, SSA, k. 8, s.v 23, sveš. 3, fol. 105', sveš. 5, fol. 235'-236; k. 9, sv. 23, sveš. 14, fol. 287'; k. 11, sv. 25, sveš. 4, fol. 105'-106; k. 15, sv. 31, sveš. 1, fol. 20'-21, sv. 32, sveš. 1, fol. 5', 90-90', 103.

¹³³ DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 239'-240, 247'-249.

¹³⁴ Naime, u historiografiji je već odavno utvrđeno da je većina pučanskog sloja na neki način bila vezana uz agrar, obrađujući najčešće unajmljene nasade vinove loze u vlasništvu plemstva i Crkve, a nešto rjeđe i one vlastite. To je posebice karakteristično za obrtnički sloj koji je skromni budžet od zanatske proizvodnje nastojao popuniti radom u agrarnoj privredi. – Tomislav Raukar, *Zadar u 15. stoljeću: ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb 1977., str. 132-143; Lučić, *Obrti i usluge*, 205-208; Josip Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, Zagreb 1995., str. 92-103. Tako je, također, bilo i u kasnosrednjovjekovnom Splitu što dokazuju brojni sačuvani notarski dokumenti o obrtničkom unajmljivanju ili kupnji poljoprivrednih zemljišta. Vidi npr.: DAZd, SSA, k. 5, sv. 17, fol. 36; k. 6, sv. 20, sveš. 1, fol. 7; k. 8, sv. 3, sveš. 3, fol. 103', 108'-110, sveš. 4, fol. 156', 166', 191-191', sveš. 5, fol. 197', 203-203', sveš. 6, fol. 267', 275-275', sveš. 7, fol. 323, 326, 332, sveš. 8, fol. 365, 383'; k. 9, sv. 23, sveš. 9, fol. 407', 432'-433, sveš. 10, fol. 20', 32'-33, sveš. 11, fol. 52-52', 54, sveš. 12, fol. 166, 181, sveš. 13, fol. 206', 225', sveš. 14, fol. 256, 256'-257, sveš. 15, fol. 322, 334, sveš. 16, fol. 368', 373'-374; k. 10, sv. 24, fol. 42'-43, 80-80'; k. 11, sv. 25, sveš. 1, fol. 9, 9', 14', sveš. 2, fol. 43, sveš. 3, fol. 65'-66, 72, sveš. 4, fol. 89-89', 112-112', sveš. 5, fol. 152'-153, sveš. 8, fol. 12', 18, 19, sveš. 9, fol. 45-46; k. 12, sv. 27, sveš. 1, fol. 11'-12, 13', 31-31', sveš. 2, fol. 55'-56, 60'-61, sveš. 3, fol. 112; k. 13, sv. 29, sveš. 2, fol. 18, 28-28'; k. 15, sv. 31, sveš. 1, fol. 18, 47-47', sv. 32, sveš. 1, fol. 100', 114 itd.

¹³⁵ Marasović, *Razvoj stambene kuće u Splitu*, str. 100.

¹³⁶ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 4, fol. 259-259'; k. 10, sv. 24, fol. 247'-249; k. 12, sv. 26, sveš. 2, fol. 15'.

¹³⁷ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 4, fol. 277-277'; k. 10, sv. 24, fol. 239'-240; k. 11, sv. 25, sveš. 7, fol. 13'-14'.

¹³⁸ Gies, *Life in a Medieval City*, str. 49.

¹³⁹ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 32, sveš. 4, fol. 277-277'; k. 10, sv. 24, fol. 247'-249; k. 11, sv. 25, sveš. 6, fol. 418'-419, sveš. 7, fol. 13'-14'.

ća (*caldere*),¹⁴⁰ tava (*frisore*),¹⁴¹ košara (*coffani*),¹⁴² zdjela (*scudelle*)¹⁴³ i drugih posuda (*padelle, piadene*)¹⁴⁴ poslaganih po stalažama i klupama. Uz osnovno posuđe, u bolje opremljenim obrtničkim kuhinjama mogle su se pronaći i razne šalice (*taçe, tazze*),¹⁴⁵ pehari (*calixi*),¹⁴⁶ tanjuri (*piati*),¹⁴⁷ vilice (*pironi*),¹⁴⁸ pladnjevi (*piadene*),¹⁴⁹ posude za ulje (*bochal de oio*),¹⁵⁰ vrčevi za vodu (*bochal d'aqua*)¹⁵¹ i bačvice za vino (*carateli per vinum*).¹⁵² Sve je posuđe, kako svjedoče izvori, bilo zemljano (*de terra*)¹⁵³ ili je bilo izrađeno od bronce (*de bronzo*)¹⁵⁴ i kositra (*de peltro*).¹⁵⁵ Jedaći je pribor najčešće bio metalni, rjeđe drveni, a samo je u bogatijim kućama bio izrađen od plemenitih metala.¹⁵⁶ Tako je, primjerice, splitski brijač Antun Petrov posjedovao dvije vilice od srebra,¹⁵⁷ a krznar Jurko Vališić imao je dva pribora za jelo i kuhanje sa zlatnim vilicama.¹⁵⁸ Tanjuri su najčešće bili drveni, a samo su u najbogatijim kućama bili kositreteni ili keramički.¹⁵⁹

Međutim, soba u kojoj se kuhalo mogla je po potrebi poslužiti i za pranje rublja. Naime, sanitarnih prostorija u kasnosrednjovjekovnim kućama splitskih obrtnika nije bilo,¹⁶⁰ pa je od kuhinje bilo najlakše improvizira-

¹⁴⁰ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 32, sveš. 2, fol. 67'-68, 70, 75'-76, sveš. 3, fol. 112, sveš. 4, fol. 277-277'; k. 10, sv. 24, fol. 239'-240.

¹⁴¹ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 70, 75'-76; k. 6, sv. 21, sveš. 4, fol. 259-259'.

¹⁴² DAZd, SSA, K. 10, sv. 24, fol. 247'-249.

¹⁴³ DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 247'-249.

¹⁴⁴ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 4, fol. 277-277'; k. 10, sv. 24, fol. 247'-249; k. 11, sv. 25, sveš. 7, fol. 13'-14'.

¹⁴⁵ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 77; k. 10, sv. 24, fol. 247'-249; k. 11, sv. 25, sveš. 6, fol. 418'-419.

¹⁴⁶ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 19-19', sveš. 2, fol. 70; k. 10, sv. 24, fol. 239'-240.

¹⁴⁷ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 4, fol. 259-259'.

¹⁴⁸ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 19-19'; k. 10, sv. 24, fol. 247'-249.

¹⁴⁹ DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 247'-249.

¹⁵⁰ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 32.

¹⁵¹ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 6'-7, 19-19'.

¹⁵² DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 32, sveš. 2, fol. 81'-82, sveš. 4, fol. 277'-278; k. 10, sv. 24, fol. 247'-249; k. 11, sv. 25, sveš. 7, fol. 13'-14'.

¹⁵³ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 32; k. 11, sv. 25, sveš. 6, fol. 418'-419.

¹⁵⁴ DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 247'-249; k. 12, sv. 26, sveš. 2, fol. 15'.

¹⁵⁵ DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 247'-249.

¹⁵⁶ Božić-Bužančić, Prilozi poznavanju interijera kuće, str. 102; Helga Zglav-Martinac, *Tako su jeli naši stari* (Katalog izložbe Muzeja grada Splita), Split 1997., str. 8. Čelik i staklo još se u to doba nisu upotrebljavali za izradu jedaćeg pribora i kuhinjskog posuđa. – Gies, *Life in a Medieval City*, str. 49.

¹⁵⁷ DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 247'-249.

¹⁵⁸ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 19-19'.

¹⁵⁹ Budeč, Inventar dobara, str. 74-75; Zglav-Martinac, *Tako su jeli naši stari*, str. 9-10.

¹⁶⁰ Doduše, prema zapisima Dubrovčanina Benedikta Kotruljevića izgleda da su u bolje opremljenim kućama toga doba ipak postojale prostorije s nekakvim nužnicima ili barem mjesta gdje se prolijevala nečista voda. – Grujić, *Kuća savršenog trgovca*, 205. Međutim, u izvorima splitskog

ti praonicu. Tu su se, stoga, zacijelo nalazili i razni predmeti potrebni pri pranju rublja, primjerice vjedra za vodu (*sechie*)¹⁶¹ i lavori (*mastelli*),¹⁶² a možda i kakvi sapuni načinjeni u domaćinstvu.¹⁶³ Rublje se pralo i u "lušiji", mješavini vode i pepela loze koji se potom ispirao kiselinom iscijeđenom iz nezrelog voća i čistom vodom.¹⁶⁴ Oprana se odjeća u kuhinji vjerojatno i sušila,¹⁶⁵ čemu je svakako morala pridonositi i toplina ognjišta.

Naposlijetku valja reći kako je kuhinja u zimskim mjesecima služila i kao spavaonica jer je to, ako se ložilo, noću bila najtoplija prostorija u kući. Stoga možemo pretpostaviti da su obrtničke obitelji u hladnim danima spavale u kuhinji, i to vjerojatno na klupama i škrinjama kružno raspoređenima oko ognjišta.¹⁶⁶ Na taj je način ognjište djelovalo i kao integracijsko središte unutar tog malog kućanstva.¹⁶⁷

Kako vidimo, udobnost je srednjovjekovne svakodnevice najviše ovisila o materijalnim mogućnostima pojedinca, a one su, unutar obrtničkog sloja, bile različite. Naime, oni obrtnici što su se bavili djelatnostima na višem stupnju tehnološkog razvoja, poput bojenja tkanina, kalafatanja ili zlatarstva, mogli su ostvarivati znatnu financijsku dobit jer je, zbog visokih ulaganja u obrazovanje majstora i pokretanje proizvodnje, konkurencija u tim djelatnostima bila manja, pa su malobrojni majstori tih struka mogli skuplje naplaćivati svoje proizvode. S druge strane, vrijednost artikala što su ih proizvodili, primjerice, postolari, kovači ili krojači bila je relativno mala, baš kao i tehnološki domet njihove proizvodnje, pa majstori tih struka nisu imali mogućnosti za veću zaradu unatoč tomu što su njihovi proizvodi bili od egzistencijalne važnosti gradskom stanovništvu. Stoga su profil majstora i brojnost obrtnika pojedine struke te visina početnog ulaganja u pokretanje proizvodnje bili ključni čimbenici za izdvajanje profitabilnijih djelatnosti od glavnine ostalih.¹⁶⁸ Tako su, logično, bogatiji obrtnički domovi imali i raskošnije interijere, a siromašniji su majstori jedva zadovoljavali osnovne

notarijata nisam pronašla spomena o takvim prostorijama u obrtničkim kućama, iako Splitski statut spominje septičke jame. – *Statut grada Splita*, knj. V, gl. 16, str. 728.

¹⁶¹ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 19-19', sveš. 2, fol. 70; k. 10, sv. 24, fol. 239'-240.

¹⁶² DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 239'-240; k. 11, sv. 25, sveš. 7, fol. 13'-14'.

¹⁶³ U srednjem su se vijeku domaći sapuni izrađivali kuhanjem kaustične sode i svinjske masti, a samo su bogatija kućanstva kupovala uvozne sapune napravljene na bazi maslinova ulja. – Gies, *Life in a Medieval City*, str. 51.

¹⁶⁴ *Isto*, str. 51.

¹⁶⁵ Grujić, *Kuća savršenog trgovca*, str. 205.

¹⁶⁶ Sarti, *Živjeti u kući*, str. 108.

¹⁶⁷ *Isto*, str. 112.

¹⁶⁸ Raukar, *Zadar u 15. st.*, str. 220-225; Isti, *Studije o Dalmaciji*, str. 162-167; Benyovsky, *Gospodarska topografija Trogira*, str. 32-33.

egzistencijalne potrebe svojih obitelji. Tu neimaštinu pojedinih zanatlija možda najbolje ocrta sačuvani popis dobara splitskog kovača Nikole Bilića od 18. srpnja 1438. g.¹⁶⁹ On, naime, navodi veoma skromni inventar kovačeve kuće: jednu škrinju, tri bačvice vina, nekoliko jastuka te nekoliko skromnih odjevnih predmeta. O raskošnom namještaju, luksuznim predmetima i toploj odjeći, kakvu su posjedovali bogati zlatari i klesari, Nikola je mogao samo sanjati. Ipak, i njegov je inventar dobar pokazatelj obrtničke kulture stanovanja u kasnosrednjovjekovnom Splitu.

Radni prostori obrtnika

Kako smo već višestruko naglašavali, radni su se prostori splitskih obrtnika u kasnom srednjem vijeku obično nalazili u sklopu njihovih stambenih zdanja. Naime, za dobrobit posla obrtnici su uglavnom otvarali dućane i radionice na frekventnim pozicijama u gradu, a ako na takvim mjestima nisu posjedovali nekretninu, valjalo je unajmiti gospodarski prostor u prizemlju tuđe kuće. Takvu praksu potvrđuju i sačuvane notarske isprave. Primjerice, brijanica se majstora Miladina nalazila *sub domibus done Nicolote*,¹⁷⁰ a i dućan je, što ga je slikar Dujam iz Splita dobio u zalog pri nekom kreditiranju, bio smješten *sub domo ser Marini de iudicibus*.¹⁷¹ Sličan raspored stambenih i poslovnih prostora uredio je zacijelo u svom domu i splitski krznar Mihovil Alegretijev, sudeći prema dokumentu iz 1449. g. kojim kupuje *medietatem unius sue domus cum tribus suis pauimentis, vna canipa et una apoteca*.¹⁷² Osim toga, gospodarske su se prostorije i inače smještale u prizemlja stambenih kuća, što potvrđuje, primjerice, i dokument iz 1454. g. u kojem se izričito kaže da se neki stan nalazio iznad konobe (*domus est super canipa*).¹⁷³

Dakle, radni su se prostori splitskih obrtnika obično smještali u prizemne prostorije kasnosrednjovjekovnih višekatnica što su se nalazile na frekventnim gradskim položajima. Splitsko je središte, naime, u to doba ekonomski veoma aktivno pa se po cijelom gradskom recinktu nalaze razne trgovačke radnje, skladišta, obrtničke radionice, dućani i konobe. Ipak, poslovno središte Splita u to je doba bio prostor oko Trga sv. Lovre,¹⁷⁴ a najviše

¹⁶⁹ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 3, fol. 112.

¹⁷⁰ DAZd, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 11, fol. 59.

¹⁷¹ DAZd, SSA, k. 11, sv. 25, sveš. 2, fol. 44', sveš. 5, fol. 219'-220.

¹⁷² DAZd, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 14, fol. 287'.

¹⁷³ DAZd, SSA, k. 11, sv. 25, sveš. 4, fol. 105'-106.

¹⁷⁴ Taj se trg formirao krajem 14. i tijekom 15. st. kada su Splitsani, ograđivši zapadni *burgus*, bicentrično organizirali svoj gradski prostor i sa starog crkvenog i municipalnog središta izmje-

je poslovnih prostora bilo smješteno u ulici što je od istočne strane trga vodila k sjeveru i jugu.¹⁷⁵ Ta je ulica spajala sjeverni ulaz u grad (*Porta Pistorii*) s južnim gradskim vratima (*Porta marine*),¹⁷⁶ a ona su vodila do još jednog ekonomski veoma aktivnog dijela grada – do gradske luke.¹⁷⁷ Ta ulica, izgleda, ni u 16. st. nije imala svoje ime, stoga su je splitski notari u svojim dokumentima obično nazivali *via tendente ad Portam Pisture* ili *cala tendente ad marinam*.¹⁷⁸ Kako svjedoče sačuvani notarski spisi, upravo se na tom području nalazilo najviše obrtničkih radionica i trgovačkih radnja. Tako je, primjerice, u blizini Trga sv. Lovre svoju radnju otvorio splitski podstrigač sukna Lovre,¹⁷⁹ baš kao i, primjerice, ljekarnik Lapi Zanobijev,¹⁸⁰ no na toj su poziciji i drugi splitski građani i plemići otvarali svoje dućane i trgovačke radnje.¹⁸¹ Ipak, čini se da je posebno pogodno mjesto za trgovanje bilo na predjelu Dobrić, u neposrednoj blizini splitske luke, gdje su se svakodnevno okupljali razni trgovci i poduzetnici,¹⁸² pa su tamo i splitski obrtnici najče-

stili zgrade komunalnih vlasti na novoformirani trg. – Rapanić, *Od carske palače*, str. 194. Više o izgledu Trga sv. Lovre u 15. st. vidi u: Cvito Fisković, *Izgled splitskog Narodnog trga u prošlosti*, *Peristil*, br. 1, Zagreb 1954., str. 71-102.

¹⁷⁵ Raukar, *Studije o Dalmaciji*, str. 18.

¹⁷⁶ Katja Marasović, *Mletački kaštel u Splitu. Izgradnja i preobrazbe*, *Prostor*, br. 20, Zagreb 2013., str. 253.

¹⁷⁷ Gradska je luka jedno od ekonomski najaktivnijih predjela svih dalmatinskih gradova u srednjem vijeku. – Raukar, *Zadar u 15. st.*, str. 21.; Lučić, *Obrti i usluge*, str. 189-190; Kolanović, *Šibenik*, str. 27; Benyovsky, *Gospodarska topografija Trogira*, str. 40-42. U Splitu se gradska luka Sv. Nikole prostirala pred pročeljem nekadašnje Dioklecijanove palače u širini od 100-ak m. – Raukar, *Studije o Dalmaciji*, str. 269. S obzirom na gospodarsko značenje luke, splitska je komuna pažljivo vodila računa o njezinu stanju i održavaju, a statutarnim je odredbama regulirala i cjelokupno pomorsko poslovanje. Tako je, primjerice, zabranjivala u luku bacati smeće, balast, kamenje ili druge štetne tvari te je nalagala njezino povremeno dubljenje i popravljivanje. Osim toga, gradske su vlasti određivale i plaćanje carine na svu robu što se izvozila i uvozila u Split morskim putem te su i na taj način ubirale svoj dio lučkih pristojbi. – *Statut grada Splita*, knj. VI, gl. 34, 40, str. 772, 776; knj. NS, gl. 13, str. 820; knj. R, gl. 55-57, 59, 61, 63, 66, str. 892-896.

¹⁷⁸ Raukar, *Studije o Dalmaciji*, str. 270.

¹⁷⁹ DAZd, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 4, fol. 170.

¹⁸⁰ DAZd, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 5, fol. 205'; k. 9, sv. 23, sveš. 12, fol. 187'-188, sveš. 13, fol. 201'-201'; k. 11, sv. 25, sveš. 8, fol. 29-29'.

¹⁸¹ Primjerice, tu su svoje trgovine imali sinovi *ser* Nikole Zancijeva, zatim *ser* Jeremija de Chuchio-la, *ser* Petar Antunov, *ser* Arnir Lovrin i drugi ugledni splitski poduzetnici i trgovci. – Vidi npr.: DAZd, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 4, fol. 161', sveš. 5, fol. 197-197', 205', 222, sveš. 6, fol. 281', 288'-289, sveš. 7, fol. 297', sveš. 8, fol. 366; k. 9, sv. 23, sveš. 10, fol. 17, sveš. 13, fol. 201'-202; sveš. 14, fol. 271', 273, 273'-274, 277', 289', sveš. 16, fol. 355; k. 15, sv. 31, sveš. 1, fol. 124' itd.

¹⁸² Raukar, *Studije o Dalmaciji*, str. 268-269.

šće obitavali.¹⁸³ Tu je, primjerice, svoju radnju unajmljivao brijač Miladin,¹⁸⁴ a na tom su predjelu zabilježeni i stambeno-radni prostori drvodjelaca Jurja i Luke te pokojnog kalafata Pavla,¹⁸⁵ zatim klesara Mihovila Meljakvića¹⁸⁶ te kovača majstora Vokasija.¹⁸⁷

Radni su se prostori splitskih obrtnika prema ulici obično otvarali “vratima na koljeno”, tipičnima za onodobne poslovne prostore posvuda po Dalmaciji.¹⁸⁸ Naime, jedna je polovica tog otvora služila kao ulaz u prostori-ju, a u drugom je dijelu otvora, u svojevrsnom izlogu, obrtnik izlagao svoje proizvode.¹⁸⁹ Osim na taj način, obrtnički se asortiman izlagao i na raznim pomičnim strukturama ispred dućana, primjerice na drvenim klupama, tezgama i štandovima¹⁹⁰ s kojih su prodavači glasnim povicima o vrsti i cijeni proizvoda privlačili kupce. Međutim, Komuna je, kako smo rekli, branila uzurpiranje javnih površina na takav način te je pod prijetnjom novčane globe nalagala uklanjanje bespravno sagrađenih struktura.¹⁹¹

Ipak, onaj tko je stanovao u nekoj od drvenih prizemnica u splitskom predgrađu, nije mogao otvoriti radnju u prizemlju svoje kuće, već je trebao, zbog boljeg poslovanja, unajmiti radionicu i dućan u ekonomski aktivnijem dijelu grada. Međutim, dalmatinska su predgrađa u srednjem vijeku uglav-

¹⁸³ Ponekad su obrtnici iste struke otvarali svoje dućane i radionice u ulicama koje su prema njihovim zanimanjima dobijale imena. Tako je, primjerice, u srednjovjekovnom Zadru postojala *ruga fabrorum* i *ruga aurificum*, dok je na dubrovačkom Prijeku postojala *via deli orexi* i *via deli fabri*. – Planić Lončarić, *Ceste, ulice i trgovi*, str. 167; Raukar, *Zadar u 15. st.*, str. 21; Benyovsky, *Gospodarska topografija Trogira*, str. 29; Benyovsky Latin, Zelić, *Knjige nekretnina*, str. 69. No, u splitskim notarskim izvorima s polovice 15. st., nažalost, nisam pronašla nikakvih ulica čija bi imena upućivala na profesiju njezinih stanovnika.

¹⁸⁴ DAZd, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 11, fol. 59.

¹⁸⁵ DAZd, SSA, k. 9, sv. 23, sveš. 15, fol. 328’.

¹⁸⁶ DAZd, SSA, k. 12, sv. 26, sveš. 1, fol. 44’.

¹⁸⁷ DAZd, SSA, k. 15, sv. 31, sveš. 1, fol. 215.

¹⁸⁸ Fisković, *Romaničke kuće*, str. 137; Planić Lončarić, *Planirana izgradnja*, str. 147; Benyovsky, *Gospodarska topografija Trogira*, str. 29.

¹⁸⁹ “Vrata na koljeno” tipična su za obrtničke dućane mediteranskih komuna, no na europskom su kontinentu pročelja poslovnih prostora izgledala sasvim dugačije. Naime, pored ulaza postojao je još jedan zaseban otvor čiji se “poklopac” otvarao prema ulici te bi na njemu obrtnik izlagao svoje proizvode kao na štandu. – Gies, *Life in a Medieval City*, str. 77-78.

¹⁹⁰ Na sličan su se način obrtnički proizvodi i druga trgovačka roba prodavali i u drugim komunama istočnog Jadrana. Primjerice, u Trogiru je do danas ostalo sačuvano nekoliko kamenih klupa za izlaganje trgovačkog asortimana pred dućanima, a slične se “mesarske klupe” spominju i u knjigama nekretnina dubrovačke općine iz 13. i 15. st. Osim toga, slični su običaji prodaje na ulici, izgleda, vladali i u Šibeniku jer je Komuna, kako bi spriječila “zakrečenje ulica”, zabranjivala prodaju kruha, sira te voća i povrća na ulici i dozvoljavala to samo na općinskom trgu. – Kolanović, *Šibenik*, str. 27; Benyovsky, *Reguliranje gradskog prostora*, str. 545; Benyovsky Latin, Zelić, *Knjige nekretnina*, str. 29, 34, 69.

¹⁹¹ Vidi bilj. 58 i 59.

nom bila težačka,¹⁹² a notarski spisi potvrđuju da su i splitski obrtnici češće stanovali unutar gradskog recinkta nego u predgrađima.¹⁹³ Naime, od svih splitskih obrtnika što su ostali zabilježeni u notarskim knjigama s polovice 15. st. samo ih se petoricu spominje kao stanovnike nekog od splitskih predgrađa (*habitatores in suburbio*).¹⁹⁴ Kako su to sve redom bili imovinski skromniji zanatlije, što u gradu nisu mogli kupiti nekretninu, zacijelo su u poslovnom središtu onodobnog Splita unajmljivali radionice i dućane, iako među sačuvanim izvorima nismo pronašli isprava o tome.

Naposljetku, izvan poslovnog središta Splita nalazile su se samo one obrtničke radnje što su odlukom komunalnih vlasti bile izmještene izvan gradskog recinkta. Bili su to u prvom redu oni zanati što su ugrožavali sigurnost građana, narušavali mir susjednih kuća i zagađivali okolne javne površine. Dok su, primjerice, radionice drvodjelaca, brijača ili zlatara uglavnom bile smještene u prizemljima obiteljskih kuća u centru grada, kovačnice su, mesnice, bojadisarnice sukna i radionice za štavljenje kože redovito bile udaljavane iz gradske jezgre zbog opasnosti od požara, širenja neugodnih mirisa te zbog lakše odvodnje otpadnih voda iz takvih radnja.¹⁹⁵ Te su obrtničke radionice bile smještene na predjelu *Giudecha*,¹⁹⁶ na zapadnom dijelu splitske obale,¹⁹⁷ na mjestu razmjerno udaljenu od gradskog središta, a opet dovoljno blizu za obavljanje svakodnevnih poslova.

Smještaj kožarskih radionica i bojadisarnica sukna na splitskoj *Giudechi* potvrđuju i sačuvani arhivski izvori. Primjerice, inventar dobara split-

¹⁹² Raukar, *Zadar u 15. st.*, str. 19-20; Kolanović, *Šibenik*, str. 157-159; Ercegović, *Pučka arhitektura*, str. 25-33.

¹⁹³ Naime, brojni notarski ugovori o prometu obrtničkim nekretninama spominju upravo kuće i zemljišne parcele u gradskom središtu. Vidi npr. DAZd, SSA, k. 6, sv. 20, sveš. 1, fol. 10; k. 8, sv. 23, sveš. 3, fol. 141', sveš. 4, fol. 177'-178, 189-189', sveš. 5, fol. 20, sveš. 6, fol. 248'-249, 283, sveš. 7, fol. 299'; k. 9, s.v 23, sveš. 9, fol. 420, sveš. 11, fol. 87-87', sveš. 13, fol. 203-203', 232'-233, sveš. 15, fol. 238'; k. 11, sv. 25, sveš. 5, fol. 169, sveš. 9, fol. 44'-45; k. 12, sv. 26, sveš. 1, fol. 17-17', 44, sv. 27, sveš. 2, fol. 52, 71'-71, 83, 96'-97; k. 13, sv. 29, sveš. 2, fol. 39', 78, 86'-87, 90-90'; k. 15, sv. 31, sveš. 1, fol. 1', 20'-21, 30, 35'-36, sv. 32, sveš. 1, fol. 5', 18', 24'-25, 28, 42', 46, 46', 47, 61'-61, 62'-63 itd.

¹⁹⁴ Bili su to: bačvar Ostoja Velislavlić, postolari Dragić Otolović i Juraj Vranijević, krojač Radoslav Srnilović i kožar Juraj Radivojević. – DAZd, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 3, fol. 143, sveš. 4, fol. 155', sveš. 8, fol. 346', 365; k. 12, sv. 28, sveš. 2, fol. 9-9'.

¹⁹⁵ U srednjem je vijeku izmještanje pojedinih obrta iz gradske jezgre bilo uobičajeno i u drugim dalmatinskim komunama. – Roller, *Dubrovački zanati*, str. 144; Jakov Stipišić, Inventar zadarskog trgovca Mihovila iz Arhiva Sv. Marije i njegovo značenje za kulturnu povijest Zadra, *Zadarska revija*, br. 2-3, Zadar 1967., str. 185; Lučić, *Obrti i usluge*, str. 181; Benyovsky, *Gospodarska topografija Trogira*, str. 37; Raukar, *Studije o Dalmaciji*, str. 18-19.

¹⁹⁶ U izvorima se još naziva *Zudeca* ili *Iudaica* što bi moglo značiti da su se na tom predjelu prvo nalazile trgovačke radnje Židova. – Duško Kečkemet, *Židovi u povijesti Splita*, Split 1971., str. 16.

¹⁹⁷ Raukar, *Studije o Dalmaciji*, str. 290, bilj. 21.

skog postolara Ostoje Hrvatinića iz 1437. g.¹⁹⁸ nabraja mnoštvo predmeta pronađenih nakon majstorove smrti u njegovoj kući i radionici, ali navodi i još nekoliko komada kože *in Gudecha*, što mora značiti da je Ostoja i ondje imao kakav radni prostor. Osim toga, o obrtničkim radionicama na tom predjelu još zornije svjedoči inventar postolara Ivana iz 1436. g.¹⁹⁹ koji bilježi da je majstor, uz stambene prostore i poljoprivredna zemljišta, posjedovao još i *vno tinello da Giudecha*. Isto tako i u kupoprodajnom se ugovoru o prodaji bojadisarnice majstora Mihovila Markovog izričito kaže da je *una domum, seu statione tinctoria* bila smještena *proppe domum Gudaiche*, a ona se, kaže notar, nalazila *proppe marum salsum*.²⁰⁰ Naposljetku, o izmještanju pojedinih obrta izvan gradske jezgre svjedoči i odredba mletačkih vlasti iz 1447. g. koja naređuje splitskim krznarima, kožarima i krojačima sudjelovanje u gradnji i popravku gradskih zidina unatoč tomu što su bili naseljeni izvan njih.²⁰¹ Prema tome, na splitskom su se predjelu *Giudecha* nesumnjivo nalazile one obrtničke radionice što su svojim proizvodnim postupcima na neki način ugrožavale građane. Takvih je radionica zasigurno bilo mnogo jer su upravo majstori kožarsko-krznarske djelatnosti bili najbrojniji među čitavom obrtničkom populacijom u kasnosrednjovjekovnom Splitu,²⁰² stoga nije teško zamisliti buku i poslovnu vrevu na tom, ekonomski veoma aktivnom, dijelu splitske obale.

Unutrašnjost obrtničkih radionica i dućana

Interijeri su obrtničkih radionica i dućana u kasnosrednjovjekovnom Splitu ovisili ponajviše o vrsti i namjeni radnog prostora te o materijalnim mogućnostima njegova vlasnika. Logično je, naime, da će se unutrašnjost brijačke radnje ili kovačnice po svom inventaru potpuno razlikovati od interijera mesnice ili prilika na gradilištu, koje je, uz manje klesarske radionice, zapravo glavni radni prostor raznih kamenara, zidara, skulptora i klesara. Najzad, ovisno o materijalnim mogućnostima obrtnika, pojedine će radionice i dućani biti bolje opremljeni alatom i sirovinama, a možda

¹⁹⁸ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 81'-82.

¹⁹⁹ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 32.

²⁰⁰ DAZd, SSA, k. 11, sv. 25, sveš. 5, fol. 193.

²⁰¹ *Zlatna knjiga grada Splita*, gl. ur. Ivo Frangeš, Split 1996., str. 206-208.

²⁰² Raukar, *Studije o Dalmaciji*, str. 164; Tonija Andrić, Položaj obrtničkih naučnika i pomoćne radne snage u Splitu sredinom 15. stoljeća, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, br. 29, Zagreb 2011., str. 128-129. Osim toga, majstori istih struka bili su među najzastupljenijim obrtnicima i u drugim dalmatinskim komunama toga doba. – Lučić, *Obrti i usluge*, str. 167; Kolanović, *Šibenik*, str. 254-255.

čak i kakvim dodatnim namještajem. Doduše, većina je obrtničkih naučnika po isteku svog službovanja kod majstora dobivala osnovni radni alat koji im je trebao poslužiti za pokretanje vlastite proizvodnje,²⁰³ no za potpuno poslovno osamostaljivanje mladi je obrtnik trebao još unajmiti i radni prostor, nabaviti sirovine i drugu potrebnu opremu te se eventualno učlaniti u obrtnu bratovštinu svoje struke, što je, nesumnjivo, iziskivalo više početnog kapitala.²⁰⁴ Stoga su poslovni prostori siromašnijih zanatlija, vjerojatno, sadržavali samo najnužnije za obrtnički rad.

Tako su, primjerice, tekstilno-kožarske radionice, što su se nalazile na splitskoj *Giudechi*, po svoj prilici bile dobro opremljene alatom i sirovinama jer su za pokretanje tako složene proizvodnje bila potrebna visoka financijska ulaganja.²⁰⁵ Naime, već je i sâm najam bojadisarnice bio veoma skup. Stoga kad 1453. g. majstor Mihovil Markov iz Splita unajmljuje od splitskog građanina i stanovnika *ser Ivana* iz Gubbija bojadisarnicu za čak 16 dukata godišnje (*ducati 16 auri pro vno anno ... pro afflictu*),²⁰⁶ to je za njega znatan izdatak, čak toliko velik da mu vlasnik objekta već 1455. g. uvelike smanjuje najamninu (*ducati 10 boni auri et iusti ponderis pro vno anno*).²⁰⁷ Osim plaćanja najma, za pokretanje je proizvodnje trebalo još i zakupiti daću (*datium tinctorie*),²⁰⁸ nabaviti skupa bojila,²⁰⁹ osigurati velike količine

²⁰³ Notarski nas izvori, naime, učestalo obavještavaju o tome. Vidi npr.: DAZd, SSA, k. 8, sv. 23, sveš. 3, fol. 101', 115'-116, 127, 137, sveš. 4, fol. 172-172', 187-187', sveš. 5, fol. 209', 213', 215', 234, 242', sveš. 6, fol. 255'-256, 277-277', sveš. 7, fol. 297', 303', sveš. 8, fol. 361', 363; k. 9, sv. 23, sveš. 9, fol. 394-394', 399-399', 423', sveš. 10, fol. 7, 14'-15, 29, 33', sveš. 11, fol. 55', 82'-83, sveš. 12, fol. 154', 158', sveš. 13, fol. 209', 230', 240, sveš. 14, fol. 255', 261', 282, sveš. 15, fol. 310', 314-314', sveš. 16, fol. 362', 378'-379; k. 10, sv. 24, fol. 16, 27-27', 70-70'; k. 11, sv. 25, sveš. 1, fol. 651, sveš. 3, fol. 59'-60, sveš. 4, fol. 82', 85'-86, sveš. 8, fol. 11-11', 11'-12, 14'; k. 12, sv. 26, sveš. 1, fol. 5', 18'-19, 29'-30, sveš. 2, fol. 21, 23'-24, sv. 27, sveš. 1, fol. 6'-7, 21-21', sveš. 2, fol. 57'-58, 66, sveš. 3, fol. 133; k. 13, sv. 29, sveš. 2, fol. 9'-10, 32'-33, 58-58'; k. 15, sv. 31, sveš. 1, fol. 14, 102, sv. 32, sveš. 1, fol. 4-4', 37, 72, 83', 109' itd.

²⁰⁴ Raukar, *Zadar u 15. st.*, str. 231-234.

²⁰⁵ *Isto*, str. 233.

²⁰⁶ DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 76'-77.

²⁰⁷ DAZd, SSA, k. 11, sv. 25, sveš. 5, fol. 154'. Usporedbe radi navedimo ovdje da polovicom 15. st. toliko otprilike iznosi i godišnji najam jedne bojadisarnice u vranskom predgrađu, čak 50 libara, odnosno oko 9 dukata. – Raukar, *Zadar u 15. st.*, str. 233. Naime, u to je doba tečaj zlatnog dukata i mletačke libre otprilike 1:6, kako se to i navodi u nekim dokumentima splitskog notarijata. – DAZd, SSA, k. 11, sv. 25, sveš. 4, fol. 139; k. 15, sv. 32, sveš. 1, fol. 80'-81, 115.

²⁰⁸ Naime, bojenje je tkanina bilo komunalnim monopolom još u predmetačko doba, a od 15. st. nadzor nad tom unosnom djelatnošću preuzima Venecija. Stoga je za bavljenje ovim obrtom trebalo zakupiti *datium tinctorie* koju su najčešće plaćali bojadisari, ali i ulagači iz višeg platnog razreda – gradski patriciji i imućni građani. – Raukar, *Zadar u 15. st.*, str. 221, 234; Kolanović, *Šibenik*, str. 276.

²⁰⁹ Za bojenje tkanina najčešće se koristila biljka guado koja je tkanini davala otmjenu indigo-plavu boju. Uvozila se iz gradova Apeninskog poluotoka, a kako je bila veoma skupa, u Zadru je u 15. st.

vode²¹⁰ te svu potrebnu opremu i alat.²¹¹ Stoga su, u nedostatku početnog kapitala, pojedini obrtnici prihvaćali ulaganja bogatih plemića i građana u prostor i opremu, a zauzvrat su nudili svoj rad u bojadisarnici.²¹² Tako su, primjerice, 30. kolovoza 1455. g. splitski plemić *ser* Ivan Mikačić i majstor Martin Vlatkov iz Zadra sklopili *pactum ad datium tinctorie*, pri čemu se *ser* Ivan obvezuje dati *fulcitam et calderias ac allia ordinamenta et eddiftia ... et guadam ad suffitientiam*, a majstor se Martin obvezuje uložiti *magistratum suum et alluid vtilitas et famulas*. Osim toga, prema ugovornim klauzulama zadarski majstor treba *venire habitatum Spaleti cum familiam suam*.²¹³

Osim bojadisarnica, i oprema je kožarskih radionica bila veoma skupa. Trebalo je prije svega nabaviti velike kotlove za namakanje sirove kože i krzna²¹⁴ u biljnim štavilima,²¹⁵ ali i velika vjedra za vodu (*sechie*)²¹⁶ u kojima se koža potom ispirala kako bi se mogla dalje obrađivati. U kožarskim je radionicama također moralo biti i nekoliko bačvica s mašću i lojem kojima su

zabilježen čak i pokušaj uzgoja te biljke. – Raukar, *Zadar u 15. st.*, str. 241; Isti, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, str. 158. Od drugih bojila koristilo se drvo *versino* za bojenje u crveno, a njime se dobivala i ljubičasta boja tako da se crveno sukno miješalo s pepelom. Mnogo dragocjenija sirovina za crvenu boja bila je *grana*, kora jednog drveta od kojeg su se pravile boje za grimiz. Žuta se boja dobijala raznim mješavinama i koncentracijama guada i žutog drveta ili limunove kore, a u zeleno se bojilo sredstvima *piccamano* i *herba*. Bile su to su biljne boje za koje do danas nije ustanovljeno o kojim se biljkama radi. – Roller, *Dubrovački zanati*, str. 59.

²¹⁰ Naime, za razliku od sukarnica na dubrovačkim Pilama, koje su se napajale vodom preko modernog vodovoda što ga je u 15. st. izgradio Onofrio della Cava, pitka je voda je u srednjovjekovnom Splitu bila velik problem. – Planić Lončarić, *Planirana izgradnja*, str. 117; Robin Harris, *Povijest Dubrovnika*, Zagreb 2006., str. 308-310. Splitsani su se, naime, napajali vodom iz javnih i privatnih bunara, a jedan se takav javni bunar nalazio na predjelu Dobri, po kojem je ta četvrt i dobila ime. – Ivo Babić, *Prostor između Trogira i Splita. Kulturnohistorijska studija*, Kaštel Novi 1991., str. 92; Ercegović, *Pučka arhitektura*, str. 29. U srednjem se vijeku toponim *Dobri*, *Dobrić* često koristio za izvore pitke vode pa je tako i jedan trogirski bunar bio nazivan Dobrić. – Benyovsky, *Reguliranje gradskog prostora*, str. 558. Stoga je, sudeći po terminologiji, bunara zasigurno bilo i na splitskom predjelu Dobrić, pokraj mletačkog kaštela uz gradsku luku. Tako su splitski bojadisari sukna i štavaoci kože svakodnevno morali organizirati donošenje vode s tih bunara na udaljenu *Giudechu*.

²¹¹ Primjerice, kao oprema jedne bojadisarnice na zadarskom predjelu Stomorica u 15. st. navode se dvije bačve za bojenje i peć s kotlom. – Raukar, *Zadar u 15. st.*, str. 233.

²¹² Slična je situacija tada bila i u drugim dalmatinskim komunama. Primjerice, zadarske bojadisarnice kupuju i prodaju također zadarski plemići i ekonomski najjači trgovci iz građanskog staleža, a u njima rade majstori bojadisari koji, zahvaljujući profitabilnosti posla, uskoro ulaze u red najmućnijih obrtnika. – *Isto*, str. 233-234.

²¹³ DAZd, SSA, k. 11, sv. 25, sveš. 5, fol. 211.

²¹⁴ Kečkemet, *Židovi*, str. 16.

²¹⁵ Od biljnih štavila najčešće se koristio tanin iz kore hrasta ili pitomog kestena te štavilo što se dobivalo iz lišća biljke ruja. – Roller, *Dubrovački zanati*, str. 144; Lučić, *Obrti i usluge*, 85.

²¹⁶ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 19-19', sveš. 2, fol. 70; k. 10, sv. 24, fol. 239'-240.

štavioci premazivali kožu i potom ju dugotrajno sušili na suncu.²¹⁷ Stoga su se pred kožarskim radnjama i bojadisarnicama sukna morala nalaziti i velika klatna s užadi za sušenje obrađene kože i sukna. Danas samo možemo pretpostaviti kako su se tim prostorom širili neugodni mirisi štavila, boja, masti i loja na užarenom suncu.

Ipak, obrtničke radnje i dućani u koje su stizale tako obrađene sirovine nesumnjivo su bili uredniji i čistiji te kupcima privlačniji. Kako proizvodni postupci krojača i postolara u kasnom srednjem vijeku obuhvaćaju samo jednostavnu tehnologiju, njihovi su poslovni prostori zacijelo bili skromnije opremljeni od kožarskih štavionica i suknarskih bojadisarnica. Od alata tu bi se zasigurno našla razna oruđa poput šila (*subule*), igala ili kopča (*fibule*) što se spominju u sačuvanim obrtničkim inventarima,²¹⁸ zatim konci (*fili*), škare (*forfices*) i gumbi (*botoni*)²¹⁹ ili drveni postolarski kalupi (*forme de ligno a calçolario*)²²⁰ preko kojih se koža savijala i šivala u obliku cipele.

Tkanine su se i kože u 15. st. mjerile u laktima (*brachium venezianum*)²²¹ prema prototipu dužinske mjere (*morelus*),²²² pa je zacijelo i to bio neizostavan inventar svake krojačke ili suknarske radnje. Pri mjerenju roba se po svoj prilici prostirala po kakvu stolu (*tauola*)²²³ ili klupi (*bancho*),²²⁴ kako se može zaključiti iz sačuvanih obrtničkih inventara. U bolje opremljenim radnjama nesumnjivo je bilo još kakva namještaja, primjerice majstorov stol za rad ili kakvi stolci namijenjeni kupcima (*sede*).²²⁵ Od sirovina u radnim prostorima tekstilnih majstora možemo zamisliti velike bale grube raše (*rassa*),²²⁶ zatim tkanine od finijeg pamuka (*de panno*),²²⁷ fustana

²¹⁷ Roller, *Dubrovački zanati*, str. 144; Lučić, *Obrti i usluge*, str. 85.

²¹⁸ DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 247'-249; k. 11, sv. 25, sveš. 7, fol. 13'-14'.

²¹⁹ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 4, fol. 278'-279; k. 10, sv. 24, fol. 247'-249.

²²⁰ DAZd, SSA, k. k. 6, sv. 21, sveš. 4, fol. 277'-278; k. 10, sv. 24, fol. 239'-240.

²²¹ *Brachium venezianum* ili *braccio veneto* je srednjovjekovna mjera za duljinu čija je dužina u kasnosrednjovjekovnom Splitu ovisila o vrsti tkanine. Tako je, primjerice, lakat za vunene tkanine (*braccio da lana*) iznosio nešto više od 68 cm, a lakat za svilene tkanine (*braccio da seta*) nešto više od 63 cm. – Marija Zaninović-Rumora, Stare mjere Splita od 15. do 19. stoljeća, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 52, Zagreb-Zadar 2010., str. 176, bilj. 23.

²²² DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 45'; k. 11, sv. 25, sveš. 10, fol. 10.

²²³ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 77, sveš. 4, fol. 277'-277'; k. 10, sv. 24, fol. 247'-249; k. 11, sv. 25, sveš. 6, fol. 418'-419.

²²⁴ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 75'-76, 81'-82; k. 10, sv. 24, fol. 239'-240, 247'-249; k. 11, sv. 25, sveš. 6, fol. 418'-419.

²²⁵ DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 247'-249.

²²⁶ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 5, 19-19', sveš. 2, fol. 48'; k. 10, sv. 24, fol. 247'-249; k. 11, sv. 25, sveš. 7, fol. 13'-14'.

²²⁷ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 11, 32, sveš. 2, fol. 81'-82; sveš. 4, fol. 277'-278, 278'-279; k. 10, sv. 24, fol. 239'-240; k. 11, sv. 25, sveš. 7, fol. 13'-14'.

(*de fustagno*)²²⁸ ili od otmjene svile (*de sirico*).²²⁹ Primjerice, u inventaru je bojadisara sukna Tvrdislava Vulkasinovića do danas ostalo zabilježeno čak 87 lakata grube raše (*rassa*) te 2 lakta finije raše (*rassa bona*),²³⁰ a nakon smrti krznara Ratka Galkovića i u njegovoj je radionici pronađeno 29 lakata *de tela grossa*.²³¹ Taj je materijal, čini se, bio veoma cijenjen jer čak i inventar imućnog brijača Antuna Petrova bilježi 27 lakata *de tella sotile*,²³² a inventar krznara Marina Radanova još 5 lakata iste tkanine.²³³

Od kožarskih su se sirovina u postolarskim radnjama mogli pronaći komadi razne kože. Cipele (*calze, zoccoli*) su se, izgleda, najčešće izrađivale od janjeće i jareće kože (*pelle de agnelinis et capretinis*),²³⁴ dok su se za izradu toplijih odjevnih predmeta i pokrivača upotrebljavala krzna lisica (*de vulpes*),²³⁵ jazavca (*de tassoni*),²³⁶ a ponekad čak i mačaka (*de gati*).²³⁷ Posebno su cijenjeni bili kordovani (*cordovani*), komadi kože koza i jaraca obrađeni stipsom i uvezeni iz španjolske Cordobe.²³⁸ Postolarske su i krznarske radionice po svoje prilici bile pretrpane takvim sirovinama, kako možemo zaključiti iz inventara majstora Ostoje Hrvatinića²³⁹ koji bilježi ukupno 400-tinjak komada najrazličitijih koža.

Radionice su se metalških majstora najvjerojatnije također nalazile na *Giudechi*. Naime, proizvodni su postupci u metalškoj struci podrazumijevali lijevanje i kovanje željeza ili njegovo oblikovanje pomoću kalupa. Sirovo se željezo dobivalo taljenjem željezne rude u peći,²⁴⁰ a tako dobiveno željezo potom se mehanički obrađivalo dok je još bilo mekano.²⁴¹ Prema tome, srednjovjekovni su kovači tijekom rada proizvodili veliku buku, a kako su

²²⁸ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 4, fol. 277'-278; k. 10, sv. 24, fol. 247'-249.

²²⁹ DAZd, SSA, k. k. 6, sv. 21, sveš. 4, fol. 278'-279.

²³⁰ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 5.

²³¹ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 6'-7.

²³² DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 247'-249.

²³³ DAZd, SSA, k. 11, sv. 25, sveš. 7, fol. 13'-14'.

²³⁴ DAZd, SSA, k. 11, sv. 25, sveš. 7, fol. 13'-14'.

²³⁵ DAZd, SSA, k. 5, sv. 17, fol. 77, sv. 18, fol. 4; k. 8, sv. 23, sveš. 6, fol. 277; k. 11, sv. 25, sveš. 6, fol. 418'-419.

²³⁶ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 19-19'.

²³⁷ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 19-19'.

²³⁸ Paul Lacroix, *Manners, Custom and Dress During the Middle Ages and During the Renaissance Period*, <http://www.gutenberg.org/files/10940/10940-h/10940-h.htm>; Gies, *Life in a Medieval City*, str. 85.

²³⁹ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 81'-82.

²⁴⁰ Rudama siromašan i teritorijalno ograničen splitski distrikt domaćim majstorima nije pružao mnogo sredstava za rad. Stoga su splitski kovači i zlatari bili prisiljeni sirovine kupovati od stranih trgovaca što su ih karavanama prevozili iz bosanskih rudnika u Fojnici, Kovnici, Busovači i Srebrenici. – Lučić, *Obrti i usluge*, str. 50; Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, str. 166.

²⁴¹ Gies, *Life in a Medieval City*, str. 79-80.

zbog uporabe otvorenog plamena bili potencijalno opasni za okolne zgrade, i kovačke su radionice najvjerojatnije bile izmještene izvan gradskog središta. Sačuvani notarski spisi ne donose detaljnije podatke o tome kako je izgledao interijer kovačnica te koji su se alati rabili u proizvodnji. Na popisu dobara kovača Pribila Petanovića stoji tek da je posjedovao *staçionario con li feramenti di fabro*,²⁴² no koju je opremu to točno podrazumijevalo, notar, nažalost, nigdje ne bilježi. Stoga moramo pretpostaviti da su se i u splitskim kovačnicama rabili razni čekići (*mallei*), nakovnji (*incuda*), kliješta (*forcepes*), pile (*serre*), svrdla (*terebre*) i drugi alati što su se u to doba upotrebljavali i drugdje.²⁴³ Od konkretnih sirovina metalci su po svoj prilici upotrebljavali bakar, kositar i olovo, dok su preradom željeza dobivali čelik.²⁴⁴ Zaključujemo to iz zapisa splitskih notara koji polovicom 15. st. u raznim inventarima bilježe bakrene zdjele (*piadene de peltro, scudelle de peltro*),²⁴⁵ željezne svijećnjake (*ferali, candeliri de ferro*),²⁴⁶ razna metalna oružja (*spade, balestri*)²⁴⁷ te pojedine komade ratne opreme (*cellade, targete*).²⁴⁸

Dakle, inventar je obrtničkih radionica i dućana ponajprije ovisio o vrsti djelatnosti kojom se majstor bavi. Tako su, primjerice, drvodjelske radionice izgledale potpuno drugačije od kožarskih, krojačkih ili kovačkih. Kako su se drvodjelci, među ostalim, bavili i izradom drvenog namještaja, njihovi su poslovni prostori zacijelo bili bolje opremljeni različitim komadima pokućstva. Na koncu, tu su se morali nalaziti i izložbeni primjerci različitih proizvoda koje su majstori nudili kupcima i izrađivali ih po narudžbi. Bile su to razne grede i letve (*tole, planche*),²⁴⁹ drveni okviri za prozore (*telar de legno*),²⁵⁰ bačve različitih veličina (*bote, carateli, tinaçi*),²⁵¹ pojedini dijelovi namještaja (*credença de legno, leto*)²⁵² te razni uporabni predmeti (*sechia*

²⁴² DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 70.

²⁴³ Lučić, *Obrti i usluge*, str. 52.

²⁴⁴ *Isto*, str. 51.

²⁴⁵ DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 247'-249.

²⁴⁶ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 77; k. 10, sv. 24, fol. 247'-249.

²⁴⁷ DAZd, SSA, k. k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 5, 11, 32, sveš. 2, fol. 70, 77, sveš. 4, fol. 259-259', 277-277'; k. 10, sv. 24, fol. 239'-240; 247'-249; k. 11, sv. 25, sveš. 6, fol. 418'-419, sveš. 7, fol. 13'-14'.

²⁴⁸ DAZd, SSA, k. 10, sv. 24, fol. 247'-249; k. 11, sv. 25, sveš. 7, fol. 13'-14'.

²⁴⁹ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 48'; k. 11, sv. 25, sveš. 5, fol. 223-223', sveš. 9, fol. 33-33'; k. 13, sv. 29, sveš. 2, fol. 39'; k. 15, sv. 32, sveš. 1, fol. 67.

²⁵⁰ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 5, 6'-7, 32, sveš. 2, fol. 48', 67'-68, 70, 75-76', 81'-82, sveš. 3, fol. 112, sveš. 4, fol. 277-277'; k. 12, sv. 26, sveš. 2, fol. 15'.

²⁵¹ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 2, fol. 81'-82.

²⁵² DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 6'-7, 19-19', sveš. 2, fol. 75'-76, sveš. 4, fol. 277-277'; k. 10, sv. 24, fol. 239'-240, 247'-249.

de legno, mastelli, padelle)²⁵³ što ih bilježe notarski izvori kao proizvode drvodjelaca. Od alata su se tu mogle naći različite pile (*serre*), sjekire (*securis*), turpije (*lime*) i drugi predmeti potrebni pri sječi drva i njegovoj daljnjoj obradi: djelanju, tesanju i tokarenju.²⁵⁴

Od drvodjeljskih radionica jedino su radni prostori kalafata, koji su u proizvodnji primjenjivali tehnološki složenije i naprednije postupke, mogli biti bolje opremljeni alatom i sirovinama. Kalafati su, naime, gradili brodove, a glavni im je zadatak bio popunjavanje rupa u trupu broda katranom i smolom kako u brod ne bi prodiralo more. Katran se dobivao topljenjem pakline, krute organske tvari koja je nastajala kuhanjem srži bora.²⁵⁵ U procesu izgradnje broda u katran se umakala stupa (kučina, ostaci konoplje ili lana i sl.), a zatim se ta smjesa nabijala u uski prostor između dasaka broskog trupa.²⁵⁶ Stoga možemo pretpostaviti kako su i radni prostori kalafata bili prepuni raznih dasaka i letva, vjedara za vodu, posuda za kuhanje pakline i zdjela za miješanje katrana. Zacijelo su se i iz njih širili neugodni mirisi, stoga su i radionice kalafata zasigurno bile smještene izvan grada, po svoj prilici negdje u gradskoj luci, kako bi i poniranje broda u more bilo što jednostavnije i lakše. Gdje je to točno bilo, na temelju dostupnih izvora, nažalost, nismo uspjeli utvrditi.

Slično je bilo i u građevinarskoj djelatnosti. Naime, poslovni prostori klesarskih majstora obično su bili na otvorenom, na gradilištima (*fabrice*) koja su se mogla nalaziti bilo gdje u gradskom središtu, ali i izvan njega. Osim toga, klesarske su se radionice, sukladno potrebama, mogle nalaziti i uz gradilišta, zajedno s barakom koja je mogla služiti kao radni prostor i spremište, a pojedini su klesari zacijelo imali i vlastitu radionicu u gradu ili izvan njega. U svakom slučaju, na ta su mjesta kamenari dovozili već formirane kamene blokove iz kamenoloma²⁵⁷ te ih ondje još eventualno do-

²⁵³ DAZd, SSA, k. 6, sv. 21, sveš. 1, fol. 19-19', sveš. 2, fol. 70, sveš. 4, fol. 277-277'; k. 10, sv. 24, fol. 247'-249; k. 11, sv. 25, sveš. 6, fol. 418'-419, sveš. 7, fol. 13'-14.

²⁵⁴ Iako u izvorima nema spomena o vrsti drva koje su drvodjelci u svom radu koristili, zacijelo je to bilo drvo tipično za mediteransko podneblje: orahovina, bor, čempres, maslina. – Fisković, *Zadarski sredovječni majstori*, str. 90; *Hrvatska enciklopedija*, gl. ur. August Kovačec, sv. IV, Zagreb 2002., str. 313. U Split se drvena građa vjerojatno dopremala iz šuma u unutrašnjosti, možda i iz Bosne, kako je to bilo uobičajeno i u drugim dalmatinskim komunama. – Roller, *Dubrovački zanati*, str. 116.

²⁵⁵ Paklina je Mlečanima bila neophodno potrebna u gradnji i održavanju brodova pa je dužd Francesco Foscarelli u kolovozu 1441. g. izdao naredbu kojom se zabranjuje izvoz pakline iz Dalmacije u sva mjesta osim u Veneciju. – *Zlatna knjiga*, str. 167.

²⁵⁶ Serđo Dokoza, *Dinamika otočnog prostora. Društvena i gospodarska povijest Korčule u razvijenom srednjem vijeku*, Split 2009., str. 124-125, 158.

²⁵⁷ Kamen se brao najvjerojatnije u bračkim kamenolomima jer je njegov dovoz bio znatno jeftiniji pomorskim, nego kopnenim putem. – Gies, *Life in a Medieval City*, str. 141; Patrick Demouy,

rađivali.²⁵⁸ Osim klesara i kamenara, na gradilištima su radili i zidari koji su podizali zidove povezivanjem kamenih blokova vapnom, odnosno vapnom žbukom.²⁵⁹ Pomoćni su radnici miješali vapno s pijeskom,²⁶⁰ a ujedno su obavljali i razne poslove kopanja, gradnje skela, dovoza materijala, odvoza otpada i dr.²⁶¹ Ipak, najzahtjevnije poslove na gradilištu izvodili su klesari, izrađivali su najkompliciranije elemente – reprezentativne portale, prozorske okvire, bunarske krune te druge ukrase. Takvi su se elementi najčešće izrađivali po narudžbi, no u klesarskim su se radionicama nerijetko i unaprijed izrađivali, zato su se neki tipski primjerci mogli kupiti kao već gotov proizvod i ugraditi u kuću.²⁶² Kao građevni alat klesari su, kamenari i zidari rabili razne čekice (*mallei*), dlijeta (*scalpra*), lopate (*pale*), pijuke (*upupe*), motike (*liges*) i sl., a za obradu kamena upotrebljavala su se razna željezna dlijeta i poluge (*vectes*) te čekići i pile (*serre*).²⁶³ Te su komade alata građevinski majstori uglavnom osobno posjedovali jer su ih najčešće nasljeđivali u obiteljskom poslu. Oni koji nisu bili te sreće ovisili su o opskrbi poslodavca, koji je i inače bio odgovoran za popravak i održavanje alata.²⁶⁴

Naposlijetku možemo zaključiti kako je interijer obrtničkih radionica i dućana prije svega bio jednostavan i funkcionalan. Doduše, radionice su tehnološki naprednijih djelatnosti, poput kalafatanja ili bojenja sukna, bile bolje opremljene alatom i sirovinama, a kako su majstori tih struka ostvarivali i veću financijsku dobit, tako su njihovi radni prostori mogli biti i udobnije namješteni raznim pokućstvom. S druge strane, obrtnici slabijeg imovinskog stanja jedva su namicali osnovna sredstva potrebna za pokretanje proizvodnje i daljnji rad. Mnogi su od njih, naime, morali unajmljivati poslovne prostore na frekventnim položajima u gradu, stoga su njihovi interijeri, u nedostatku više početnog kapitala, često sadržavali samo osnovne alate i prijeko potrebne sirovine za rad. Tako se socijalna podijeljenost zanatlijskog sloja u kasnosrednjovjekovnom Splitu očitovala i u izgledu, funkciji i udobnosti obrtničkih prostora.

Katedrale, Zagreb 2010., str. 81. Osim toga, 1455. g. drački je klesar Andrija Aleši zakupio kamenolom u Pučišćima na Braču pa je gotovo sigurno dio tog kamena bio ugrađivan i u neke splitske objekte. – Hilje, Andrija Aleši i stambeno graditeljstvo, str. 46.

²⁵⁸ Roller, *Dubrovački zanati*, str. 121; Fisković, *Dalmatinski prostori*, str. 179; Gies, *Life in a Medieval City*, str. 141. Ponekad su se iz kamenoloma izvozili i već gotovi građevinski ulomci, što znači da su kamenari ujedno bili i vješti klesari. – Fisković, *Zadarski sredovječni majstori*, str. 32.

²⁵⁹ Gies, *Life in a Medieval City*, str. 145.

²⁶⁰ Lučić, *Obrti i usluge*, str. 25.

²⁶¹ *Isto*, str. 26.

²⁶² Plosnić Škarić, *Gotička stambena arhitektura*, str. 253.

²⁶³ Roller, *Dubrovački zanati*, str. 123; Lučić, *Obrti i usluge*, str. 26; Demouy, *Katedrale*, str. 82.

²⁶⁴ Gies, *Life in a Medieval City*, str. 141.

Zaključak

Razmatrajući stambene i radne prostore splitskih zanatlija u kasnom srednjem vijeku, možemo zaključiti kako je udobnost obrtničke svakodnevice ovisila ponajprije o materijalnim mogućnostima pojedinca, odnosno o financijskoj dobiti što ju je majstor mogao steći svojim radom. Naime, stambene prostore bolje situiranih obrtnika u 15. st. uglavnom čine kamene kuće s kuhinjom na vrhu i gospodarskim prostorijama u prizemlju kuće, dok se obiteljski život najčešće odvija u njezinu središnjem dijelu. S druge strane, siromašniji su obrtnici obično stanovali u drvenim prizemnicama ili u kućama samo dijelom izgrađenima od kamena i prekrivenima slamom. Osim toga, inventar tih prostora također odaje socijalnu podijeljenost obrtničkog sloja. Naime, sačuvani popisi dobara obrtnika profitabilnijih strukâ svjedoče o većem broju uporabnih predmeta i luksuznih dijelova namještaja što su omogućavali udobniji život, dok su siromašni zanatlije jedva namicali sredstva za nabavu predmeta od egzistencijalne važnosti svakom kućanstvu.

Slična se imovinska diferencijacija zrcali i u interijerima obrtničkih radionica i dućana, a to se prije svega odnosi na njihovu opremljenost alatom i sirovinama te raznim pomagalicama i namještajem. Doduše, sačuvani inventari i obrtničke oporuke svjedoče o relativno dobroj opskrbljenosti sirovinama u svim strukama, no profitabilnost se pojedinih djelatnosti ogleda u luksuznom namještaju i dodatnoj opremi poput, primjerice, kamenih umivaonika u brijačnicama ili skupih kemikalija u bojadisarnicama. Tako je, logično, i opremljenost radnih prostora ovisila o materijalnim prilikama pojedinih obrtnika.

S U M M A R Y

Tonija Andrić

The furnishings of residential and working spaces of the artisans of Split in the late Middle Ages

This paper examines the appearance, furnishings and functionality in late medieval Split on the basis of preserved notarial documents from the mid-fifteenth century. Above all, the author explores the types of artisan lodgings and houses in the attempt to determine the materials of their construction and depict their external appearance, as well as to outline artisan interiors and also note the inventory of their rooms and kitchens. The author concludes that the comfort of everyday artisan life depended foremost on the material possibilities of individuals, in other words, on the profitability of individual trade activities.

The author further examines the location of artisan workshops and stores in the city area and their furnishings in terms of tools and raw materials. The majority of artisan trade was located in busy parts in the centre of the city, while tanneries and blacksmith workshops were located in the *Giudecca* so as not to disturb their neighbours. As regards the furnishings of individual workshops, more profitable activities made use of better equipment and more expensive tools, while poorer artisans generally possessed only the most necessary tools and materials for their work. Therefore, social inequality of the artisan class was reflected in the functionality of its work spaces.